अध्यापकमित्रम्
केरलपाठावलिः

संस्कृतम्

षष्ठिः कक्ष्या
संस्कृतविद्यालयानां कृते।

TEACHER TEXT
KERALA SANSKRIT READER

Standard VI

For Sanskrit Schools only

Government of Kerala
Department of education
2015

TEXT BOOK DEVELOPMENT COMMITTEE

SANSKRIT STANDARD VI - ORIENTAL

PARTICIPANTS

1. **K. Ramani,** H.S.A, K.V.S.H.S.S,Muthukulam,Alappuzha
2. **N.Aravindakshan**, GUPS Mangaram, Pandalam, Pathanamthitta
3. **Sunil kumar Nair.K**, G.H.S.S Paivalike, Kasaragod.
4. **Madhu.K**, SVAUPS, Kodlamogru, Kasargod
5. **Lekha.K,** SNVSHS, Thrikaruva, Kollam
6. **Rajalekshmi Pillai.S,** HS for Boys, Thevalakkara, Kollam

EXPERTS

1. **Dr. Sahadevan.G,** Prof. Rtd. University College, Thiruvannathapuram
2. **Madhavan Pillai. V**, Associate Professor in Snskrit (Rtd.), Govt. Collage for Women.
3. **Dr.T.D Suneethi Devi**, Special Officer (Sanskrit) DPI, Thiruvananthapuram

ADVISORS

1. **Dr. R. Vasudevan Potti,** Professor (Rtd), Govt. Sanskrit Collage,Thiruvananthapuram

ACADEMIC CO ORDINATOR

Dr.Shameeja.P

Research Officer (Sanskrit), SCERT

Prepared by

State Council of Educational Research and Training (SCERT)

Vidya Bhavan, Poojappura, Thiruvananthapuram 605012

website www.scertkerala.gov.in

email scertkerala@asianetindia.com

Department of Education. Government of Kerala 2015

भूमिका

छात्रकेन्द्रीकृता प्रवर्तनाधिष्ठिता नूतनाशयैः सन्निविष्टा च पाठ्यपद्धतिः केरलेषु प्रचलति। शिशोः समग्रं विकासं लक्ष्यीकृत्यैव एषामाशयानां प्रवृत्तिः। शिशुमनःशास्त्रम् अनुसृत्यैव परिष्कृता पाठ्यपद्धतिः।

प्रथमं पाठभाागः ततः पठनप्रवर्तनानि अनुबन्धश्च इति क्रमः प्रत्येकस्मिन्नेकके स्वीकृतः। पाठ्यांशस्यावतारणाय उचितसन्दर्भानायोजयितुम् अध्यापकाः सोत्सुकाः भवन्तु। तदर्थम् अध्यापकमित्रमिदम् उपकारकं भविष्यति। पाठपुस्तके निर्दिष्टानां सर्वेषामपि पठनप्रवर्तनानां प्रचालनक्रमाः उत्पन्नरूपेण परिकल्पनीयाः अंशाः निरन्तरमूल्यनिर्णयविधयश्च अध्यापकमित्रेऽस्मिन् निर्दिष्टाः। अधिकपठनप्रवर्तनान्यपि यथोचितं कक्ष्यायां दातुम् अध्यापकस्य स्वातन्त्र्यमस्ति।

लिखितानां व्यवहाररूपाणां सूचनानुसारं परिष्करणेन छात्राः भाषाप्रयोगे समर्थाः भवेयुः। निरन्तरमूल्यनिर्णयं सफलं कर्तुम् अध्यापकः यतताम्। तदर्थम् अध्यापकमित्रमिदं सहायकं भवेत्। अपि च संस्कृतपठनं सर्वथा मधुरं सफलं च भवतु इति आशासे।

भवदीयः

डॉ. एस् . रवीन्द्रन् नायर्

निदेशकः

राज्यशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषद

विषयानुक्रमणिका

विषयः **पुटसंख्या**

सामान्योपगमः। 5

संस्कृतभाषोपगमः। 16

मूल्यनिर्णयोपगमः। 18

सञ्चितपुटानां मूल्यनिर्धारणम्। 22

अध्यापकमित्रं नाम किम्? किमर्थम्? 28

वार्षिकासूत्रणम्। 29

एककम्-1 - आरोग्यम्

1. मालिन्यमुक्तं करिष्यामः (उपन्यासः) 30

एककम्-2 - संस्कृतिः

2. मातृस्नेहः (कथा) 37
3. केरलपाणिनिः (जीवनचरित्रम्) 47
4. श्रीरामोदन्तम् (काव्यम्) 55

एककम्-3 - अमरकोशः

5. अमरकोशः (पर्यायपदानि) 62

पर्वतः, मनुष्यः नगरम्, गृहम्, शब्दः, वृक्षः, चित्तम्।

सामान्योपगमः

केरलविद्यालयपाठ्यपद्धतिः २०१५

जनसमुदायस्य जीवितगुणोत्कर्षेण केरलराज्यं सर्वस्य भारतदेशस्य आदर्शभूतं वर्तते। जनशिक्षायाः सार्वत्रिकख्यातिः तथा जनारोग्यरक्षणे उपलभ्यमाना सार्वत्रिकी पुरोगतिश्च प्राधान्येन केरलस्य प्रथमस्तरोपलब्धेः कारणम्।

सामान्यशिक्षाविभागस्य प्रादेशिकसर्वकारसंस्थानां चाधीने विद्यमानानां समग्रविद्याभ्यासपद्धतीनाम्, प्रबुद्धानां जनानां निरन्तरप्रवर्तनानां फलरूपेण च सार्वजनीनविद्यालयेषु नितरां गुणप्रकर्षः समजनि। एवम् आदर्शभूतस्य केरलदेशस्य शिक्षामण्डलस्य एतादृशगुणम् इतोऽप्यधिकतया वर्धयितुम् उत्कृष्टानां समर्थानां छात्राणां सृष्टिरावश्यकी। उत्कृष्टशिक्षायाः छात्राणामधिकाररूपेणाङ्गीकारे पाठ्यपद्धतेरपि गुणः दृढीकरणीयः प्रवर्धनीयश्च।

लोकपरिवृत्त्यनुसारं आधारिकविद्याभ्यासपरिचायन- पाठनरूपेण वर्तमाना प्रक्रिया अपि उचितरूपेण परिवर्तनीया। विद्याभ्यासप्रक्रियायां सर्वदा वर्तमानानां, विविधमण्डलेषु विद्यमानानां चिन्तासरणीनां दर्शनानां चाधारेणैव अधुना पाठ्यपद्धतेः परिष्कारः प्रचाल्यते। साधुतातः अधिकसाधुतायाः इति अन्वेषात्मकः शास्त्रीयोपगमः एव अस्यावलम्बः।

देशीयपाठ्यपद्धतिमार्गरेखायां (२००५) सप्तविंशतितमे पुटे विद्याभ्यासस्य परमप्रधानानि लक्ष्याणि अधिकृत्य सूचितविषयाः प्रसक्ताः।

१ ज्ञानं विद्यालयाद्बहिः विद्यमानेन जीवितेन सह सम्बद्धं भवेत्।

२ पठनं केवलं कण्ठस्थीकरणं न भवतीति दृढीकरणाय।

३ पाठपुस्तककेन्द्रीकृतोपगमात् व्यतिरिक्ततया छात्राणां सर्वतोमुखविकासस्य सहायकरूपेण पाठ्यपद्धतौ शेषयः निर्वचनीयाः।

४ मूल्यनिर्णयोपाधयः सरलाः पठनप्रवर्तनैः उद्ग्रथिताश्च भवेयुः।

५ राज्यस्य प्रजातन्त्रराष्ट्रिये पारस्पर्ये तात्पर्यं वैजात्यातीतं स्वत्वं च पोषणीयम्।

उन्नतचिन्तया मूल्यबोधेन च युक्ता जनता यस्य कस्यापि राष्ट्रस्य अमूल्या सम्पदेव। एतदर्थम् आवश्यकानि उदात्तचिन्तया औचित्यबोधेन च युक्तानि विद्याभ्यासप्रवर्तनानि एव विद्यालयेषु प्रचालनीयानि। राज्यपुरोगतेः गतिविगतीनां निर्णये विद्याभ्यास एव समर्थः इत्यतः क्षेत्रस्यास्य गौरवप्रवर्तनेषु अध्यापकसमाजाः भागभाजः भवेयुः इति चिन्ता अस्मासु अवश्यं भवेत्।

१.२. पाठ्यपद्धतिपरिष्कारस्य प्रसक्तिः।

अतीते पञ्चवर्षाभ्यन्तरे विद्याभ्यासमण्डले आगोलव्यापकतया नूतनाशयाः अवतारिताः, केचन नियमाश्च निर्मिताः। एतद्विना वर्तमानपाठ्यपद्धतेः परिमितयः न्यूनताश्च अक्कादमिकाः चर्चाभिः पठनैः च प्रत्यभिज्ञातवन्तश्च। चर्चाः पठनं च क्रोडीकृत्य परिमितीः परिहृत्य पुरोगमनं कालस्यास्यावश्यकं भवतीत्येतदेव परिष्करणममुं प्रसक्तं करोति।

निश्शुल्कं निर्बन्धं च विद्याभ्यासं लब्धुं विद्यार्थिनाम् अधिकारनियमः प्रवृत्तिपथमागतः इत्येतदेवात्र प्रधानतया सूचनीयम्। अनेन नियमेन विवक्षितेषु कार्येषु केरलराज्यं पुरोगामि भवति। उत्कृष्टः विद्याभ्यासः सर्वेभ्यो दातुमेव अस्माभिः श्रद्धा देया। एतादृशरीत्या समग्रविद्यालयविकसनपरिप्रेक्ष्यम् इति लक्ष्यं सार्थकं कर्तुम् अस्माकं पाठ्यपद्धतिः अन्तर्देशीयमानं प्रापणीया भवति। अन्तर्देशीयस्तरं कस्यापि एकस्य राज्यस्य न, प्रत्येकं स्तरं प्राप्तः छात्रः लोके यत्र कुत्रापि भवतु, तेनार्जनीयानां ज्ञानानाम् अनुभवानां च समाहृतरूपमेव भवेत् विद्याभ्यासः। अतः आगोलतले अवतारितानां, समुद्भूतानां नूतनानां प्रकृष्टानां च पठनबोधनानाम् आदर्शरूपाणि केरलराज्यस्य छात्रैरपि प्रापणीयानि। विद्याभ्यासाधिकारनियमस्थाः केचन भागाः अधो दत्ताः। ते पाठ्यपद्धतिपरिष्करणाय आधाररूपेण परिगणनीयाः।

विद्याभ्यासाधिकारनियमः २००९

विभागः २९ (अध्यायः - ५)

(पाठ्यपद्धतिः मूल्यनिर्णयप्रचालनक्रमश्च।)

१. प्राथमिकविद्याभ्यासपाठ्यपद्धतिः मूल्यनिर्णयप्रचालनक्रमश्च सर्वकारीयेण विज्ञापनद्वारा निर्दिष्टेनाक्कादमिकाधिकारस्थानेन प्रतिपादनीयः।

२. अक्कादमिकाधिकारस्थानस्य प्रथमोपविभागप्रकारेण पाठ्यपद्धतेः मूल्यनिर्णयप्रचालनक्रमस्य

च प्रतिपादने अधोदत्तकार्याणि परिगणनीयानि।

यथा -

१. संविधाने प्रतिष्ठितैः मूल्यैः सहानुगुणता।

२. छात्रस्य सर्वतोमुखविकासः।

३. छात्रे ज्ञानस्य नैपुणीनां च क्रमेणाभिवर्धनम्।

४. शारीरिकीणां मानसिकीनां च शेषीणां सम्पूर्णविकासः।

५. छात्रसौहृदपरे छात्रकेन्द्रीकृते प्रवर्तने च समीक्षणेन पर्यवेक्षणमुखेन च पठनम्।

६. बोधनमाध्यमरूपेण मातृभाषा प्रयोक्तव्या।

७. भीतिः, मानसिकसम्मर्दसमुत्पादकसाहचर्यम् उत्कण्ठा इत्यादिभ्यः मोचनम्, तथा स्वतन्त्रतया अभिप्रायप्रस्तावे साहाय्यदानं तथा समग्रः निरन्तरश्च मूल्यनिर्णयः।

शिक्षाधिकारनियमस्य प्रयोगावसरे निरन्तरः समग्रः च मूल्यनिर्णयः संविधानबाध्यतारूपेण संजातः। एतद्दृढीकर्तुं साहाय्यकरूपेण पाठ्यपद्धतेः परिष्कारः अत्यावश्यकः। ईदृशायामवस्थायाम् एव पाठ्यपद्धतिपरिष्कारः अस्माभिः पर्यालोचनीयः।

केरल विद्यालयपाठ्यपद्धतेः (२००९) विशेषताः काः इति पश्यामः

१. पठितृकेन्द्रीकृता, प्रक्रियाबद्धा, प्रवर्तनोन्मुखा. मूल्याधिष्ठिता च पाठ्यपद्धतिः।

२. बौद्धिकतले, प्रक्रियातले, मनोभावतले, मूल्यानां तले च पठितृभिः प्रापणीयेषु अधिगमेषु श्रद्धां यच्छति।

३. ज्ञाननिर्मितिः इति तत्वमाधारीकृत्य रचिता पाठ्यपद्धतिः।

४. विनिमयप्रक्रियायां वैविध्यपूर्णानां युक्तानां च पठनतन्त्राणां स्वीकाराय उपयोगाय च अध्यापकानां स्वातन्त्र्यं कल्पयति।

५. पाठनाधिगमः, विषयस्वभावः पठितृणां विभिन्नस्तरः इत्यादीन् प्रत्यभिज्ञाय पठनबोधनरीतीनामाविष्कारे आयम्यता।

६. अधिगमपठनम् आशयसम्पादनरीतिः आगमनचिन्तारीतिः चिन्तनं, नैपुणीपोषणं, सहकारितापठनं, सहवर्तित्वपठनं, प्रतिफलनचिन्तापोषणं, व्यक्तिशः संघशश्च अवसरदानम् इत्यादिकं परिगण्यन्ते।

७. निश्शुल्का सार्वत्रिकी च शिक्षा सर्वेषां छात्राणां पठनाधिगमं निश्चिनोति।

प्राक्-प्राथमिकस्तरात् उच्चतरविद्यालयस्तरं यावत् समग्रतया कल्पयित्वा कृता पाठ्यपद्धतिः।

८. एकैकस्यामपि कक्ष्यायां विविधविषयाणाम् उद्दानानि (content) देशीयविषयैः सह एकीकृत्य केरलस्य पाठ्यपुस्तकानि सज्जीकरोति।

९. देशीयस्तरवत् प्रथमद्वितीयकक्ष्ययोः परिस्थितिपठनस्य उद्गथनं कृत्वा मातृभाषा, गणितं, आंगलेयभाषा इति पाठपुस्तकानि सज्जीकरोति।

१०. प्रथमतः चतुर्थपर्यन्तं कक्ष्यासु आङ्गलेयमाध्यमपुस्तकानि सज्जीकरोति।

११. श्रेष्ठभाषा, मातृभाषा चेति रीत्या च मलयालभाषापठनस्य प्राधान्यम्।

१२. प्राक्-प्राथमिकस्तरात् उच्चतरशिक्षास्तरं यावत् एकीकृतां पाठ्यपद्धतिं रूपीकृत्य औपचारिकविद्याभ्यासस्य भागं कर्तुं निर्दिशति।

१३. विज्ञानविनिमयसांकेतिकविद्या प्रत्येकं पाठ्यविषयत्वात् उपरि पाठ्यविषयाणां विनिमयं फलप्रदं कर्तुम् उपाधिरूपेण उपयोक्तव्या।

१४. विशिष्टश्रद्धार्हाणां छात्राणां कृते व्यत्यस्तं, विविधं, नूतनं च पठनतन्त्रमाविष्कृत्य प्रचालयेत्। एवमेव विविधानि मूल्यनिर्णयप्रवर्तनान्यपि रूपीकृत्य प्रचालयति।

१५. पठनाधिगमेष्वधिष्ठितस्य समग्रस्य निरन्तरस्य च मूल्यनिर्णयस्य दृढीकरणम्।

१६. आरोग्यकायिकशिक्षा, कलापठनं, प्रवृत्तिपठनम् इत्येतानि निर्बन्धपाठ्यविषयत्वेन परिगणयति।

१७. उच्चतरविद्याभ्यासतले कालानुसृतानि पाठपुस्तकानि सज्जीकरोति।

१८. राष्ट्रियशिक्षानियमस्याधारेण अधिकाराधिष्ठितशिक्षायै प्रामुख्यं ददाति।

१९. अध्यापकानां रक्षाकर्तृरूपेण छात्रस्य सुरक्षायै आश्रयरूपेण च वर्तितुम् अवसरः कल्प्यते।

२०. अध्यापकैः पालनीयायै धार्मिकसंहितायै प्राधान्यं (Code of professional Ethies for school teachers) देयम्।

२१. एकविंशतिशतकस्य पठननैपुणीः आर्जयितुम् उचितया रीत्या कालानुसृतः परिष्कारः। (21st century learning skills)

२२. मानुषिकमूल्ययुक्तानां परम्पराणां सृष्टये पर्याप्तम्।

२३. अवसरतुल्यतां समत्वं च लब्धुमुचिता विद्याभ्यासानुसृता पद्धतिः।

४. पठनं स्वाभाविकरीत्या पठितृणां बौद्धिकं, मानसिकं, प्रवर्तनपरं च समग्रविकासं लक्ष्यीकृत्य मस्तिष्क- हृदय- हस्त समन्विता पाठ्यपद्धतिः (Curriculum for the harmony of Head Heart and Hand) इति दर्शनयुक्ता पाठ्यपद्धतिरेव विवक्षते।

एवं चेत् पाठ्यपद्धत्युपगमः कीदृशः? तस्य सैद्धान्तिकः प्रायोगिकाधारः कः भवेत्।

१.३. पाठ्यपद्धत्युपगमः।

ज्ञानेन्द्रियाणामुपयोगेन परिस्थितेः पठने नैसर्गिकशेषिभिः सह शिशुः जायते। विश्वं नूतनरीत्या विलोक्य अवगत्य, निर्णयं कर्तुं सामर्थ्यम् एव विद्यालयात् लब्धेन औपचारिकपठनेन प्रापणीया।

स्वस्य पुरतः विद्यमानेषु प्रश्नसन्दर्भेषु भागं स्वीकृत्य प्रश्नपरिहरणप्रक्रियया एव पठनं प्रचलति। पाठ्यपद्धतिविनिमयोपगमस्य विशेषताः काः भवेयुः?

- प्रवर्तनाधिष्ठितः।
- प्रक्रियाबन्धितः।
- पठनदृढीकृतः।
- पठनाधिगमानां फलप्राप्तये पर्याप्तः।
- परिस्थितौ अधिष्ठिता।
- विकासक्षेत्राणां परिगणनात्मकः।
- पठितुः प्रकृतेरनुगुणः।
- पठनेन सहैव मूल्यनिर्णयोऽपि समन्वितः।

ज्ञाननिर्मितिवादे अधिष्ठिता पठनरीतिः पाठ्यपद्धतेः आधारः। पठितृणामार्जितज्ञानस्य आशयस्य च परिगणनया फलप्रदानां पठनप्रवर्तनानां सज्जीकरणेन स्वाभाविकज्ञाननिर्माणं कर्तुं शक्यते इत्येतदेवास्य दर्शनस्य वैशिष्ट्यम्।

पठनानुभावाः।

विभिन्नजीवनसाहचर्येभ्यः आगच्छतां पठितृणाम् आर्जितज्ञानं, शेषी तात्पर्यम् इत्यादीनि

विभिन्नानि एव। एतद्वैविध्यं परिगण्य व्यक्तिवैजात्यं तथा बहुमुखबुद्धिं च परिगण्य पठनानुभवानां सज्जीकरणमित्येतदेव प्रधानम्।

पठनान्तरिक्षम्।

पठितुः तात्पर्यं विकासं च परिगण्य विविधपठनप्रवर्तनेषु भागं ग्रहीतुं युक्तरीत्या कक्ष्या सज्जीकरणीया। छात्रकेन्द्रीकृतपठनप्रवर्तनानां साहाय्यकरीत्या प्रवर्तनाधिष्ठितपठनं कथं सज्जीकरणीयमिति अस्माभिः प्रत्यभिज्ञातं किल?

पठनप्रक्रिया।

- एकैकोऽपि पठिता स्वपूर्वानुभवानां संबन्धेनैन ज्ञाननिर्मितिं करोति। (knowledge construction)
- ज्ञाननिर्माणं, व्यक्तितले समाजतले च अन्तर्भावितम्।
- विविधाः पठनशेषीः (Learning skills) परिगण्य विविधैः इन्द्रियानुभवैः पठनं फलप्रदं भवति।
- सहकरणात्मके संवादात्मके चान्तरिक्षे पठनम् अन्यन्तं फलप्रदं भवति।
- पठनवेगतां परिगण्य पठनानुभवानां दानेन पठनं फलप्रदं भवति।
- पाठ्यवस्तु तात्पर्योत्पादकम् अर्थपूर्णं च भवेत्। तर्हि पठनं फलप्रदं भवति।
- पठनानुभवाः चाक्रिकरीत्या (Spiralling) अवतारयति चेत् पठनं फलप्रदं भवति।
- पठनप्रवर्तनानुगुणम् आयम्यता (Flexibility) अनुरूपीकरणं (Adaptations) पठनप्रवर्तनानां चयनं (selection) इत्यादीनां प्रचालनेन विभिन्नपठनस्य आवश्यकयुक्तान् अभिरुचियुक्तान् च परिगणयेत्।
- पर्याप्तपठनानुभवानां लाभेनैव पठनाधिगमः दृढीकर्तुं शक्यते।
- पठनं, मूल्यनिर्णयश्च उद्ग्रथितरूपेण चालनीये।
- विषयाधिष्ठितानि उद्दानानि (Contents) पठितुः पठनावश्यकताः च परिगण्य अनुगुणानि विविधानि पठनतन्त्राणि बोधनरीतयश्च प्रयुज्यन्ते चेत् पठनाधिगमः प्राप्तुं शक्यते।
- एकैकस्य समग्रविकासं (All round development) लक्ष्यीकृत्यैव पठनप्रक्रिया निश्चेतव्या।

१.४. पठनाधिगमाः (Learning outcomes)

विविधैः विषयैः सह क्रियमाणानां प्रवर्तनानां फलरूपेण ज्ञानं शेषी, मनोभावाः / मूल्यानि च छात्रे रूपवत्कुर्वन्ति। एषु केचित् ह्रस्वकालेन, केचित् दीर्घकालेन चार्जिताः भवेयुः। एवं छात्रेषु आवश्यकानि परिवर्तनानि पूर्वमेव निश्चेतुं शक्यानि। पाठ्यपद्धतेः आसूत्रणसमये विद्यालयीयविद्याभ्यासरूपेण विविधस्तरेषु छात्रैः प्रापणीयानि लक्ष्याणि एव पठनाधिगमाः इति गण्यन्ते। केषांचन पठनप्रवर्तनानां श्रेणिभिः एकैकस्मात् एककात् प्रापणीयाः पठनाधिगमाः विकासं प्राप्य एकस्याः कक्ष्यायाः अन्ते प्रापणीयपठनाधिगमत्वेन परिणमन्ति। पठनाधिगमानां वैशिष्ट्यं किमिति चेत् ते निरीक्षणविधेयाः (Observable) मापनीयाः (Measurable) चेत्येतदेव। एकैकस्यापि एककस्य कक्ष्यायाः स्तरस्य चान्ते छात्रैः प्रापणीयं ज्ञानं, शेषीः, मूल्यानि, मनोभावाः प्राप्तानि वा इति निर्णेतुं पठनाधिगमानां विशकलनेन साध्यते। पाठ्यपद्धतेः समुचितेन विनिमयेन सर्वेषां छात्राणां पठनाधिगमः दृढीकर्तुं शक्यते।

पठनाधिगमानां विशेषः एवं संग्रहीतुं शक्यते।

यथा -

- विषयाधिष्ठितेन पठनेन पठितृभिः आर्जनीयं ज्ञानं (Knowledge) शेषीः (Skills) मनोभावाः/ मूल्यानि (Attitudes and values) इत्यादीनां समवाय एव भवेत् पठनाधिगमः।
- पठनाधिगमाः निरीक्षणीयाः (Observable) तथा मापनीयाः (Measurable) च भवेयुः।
- ह्रस्वेन दीर्घेण च कालेन आर्जिता भवेयुः पठनाधिगमाः।

१.५. पठनविभवाः पठनसंविधानानि

पाठ्यपद्धतेः विनिमयाय उपयुक्ताः विविधाः घटका एव पठनविभवाः। पठनप्रक्रियायाः परिपूर्णतायै पठनविभवानाम् उपयोगाः आवश्यकाः।

- पुस्तकालयः
- परीक्षणशाला (गणितम् शास्त्रम् (Maths, Science)
- पठनोपकरणानि
- प्रदर्शनफलकानि

- संगणकयन्त्रपरीक्षणशाला (Computer lab)
- विविधोपयोगसमर्थानि उपकरणानि।
- एतद्विना छात्राणां शेषीः प्रकटयितुं बहवः मञ्चाः विद्यालये सन्ति किल। एते अपि पठनाधिगमान् अधिगन्तुं प्रयोक्तव्याः।
- बालसभा
- विद्यालयसभा
- समितयः
- चर्चामञ्चः
- पठनयात्रा
- सन्नद्धसंघटना (SPC, NSS, Scout, NCC etc)

छात्राणां संपूर्णविकासाय एतादृशघटकाः अत्यन्तम् अपेक्षिताः।

१.६. संकलितविद्याभ्यासः (Inclusive education)

विद्यालये उत्कृष्टप्रकटने समर्थस्य सहपाठिनः वासाय गृहं नास्ति, पथि वर्तमानानां नालिकानां मध्ये पाशेन निबद्धानां पटानामधस्तात् एवास्य कुटुम्बः वसति इति च प्रत्यभिज्ञानं छात्राणां मध्ये चर्चाविषयकमभूत्। केवलं मिथः दुःखकथनेन एतद्विषयः न परिह्रीयेत, इत्यवगम्य ते छात्राः अध्यापकानां साहाय्येन समाहृतं द्रव्यमुपयुज्य तस्मै गृहमेकं निर्माय यच्छन्ति।
-(विद्यालयानुभवः)

कक्ष्यायां सर्वेषां समायोजनेन कस्यापि निवर्तनेन विना च पठनाय अन्तरिक्षं कल्पनीयम्। अस्माकं विद्यालयेषु प्रधानतया विभागद्वयस्यापि परिगणनां साहाय्यं, श्रद्धां च दत्वा नीतिपूर्वकः गुणोत्कर्षविद्याभ्यासः (Equitable quality education) कल्पनीयः।

- विशेषश्रद्धायाः पठनसहायस्य परिरक्षायाः आवश्यकता च केषाम्?
- सामाजिकैः आर्थिकैः च कारणैः बहिष्कृताः बालाः बालिकाश्च।
- व्यत्यस्ते विविधे च सामाजिकसांस्कृतिककुटुम्बपश्चात्तले विवेचनमनुभूयमानाः छात्राः।

अतीव दारिद्र्यमनुभूयमानाः गिरिजनाः बालिकाः, अनुसूचितजातिवर्गयुक्ताः देशान्तरगताः, स्थिरतया वासस्थानरहिताः इत्येवं क्लेशमनुभूयमानाः बहवः अन्तर्भवन्ति। परिमितीः वैजात्यानि च विविच्य ज्ञात्वा तान् अङ्गीकुर्यात् तथा बहुमन्येत इति भवेदस्माकं छात्रान् प्रत्युपगमः।

विद्यालये क्रियमाणैः समूहप्रवर्तनैः एतेषां क्लेशाः परिहर्तुं शक्यते।

- शारीरिकमानसिकसमस्याः अभिमुखीक्रियमाणाः छात्राः।

शारीरिकमानसिकसमस्याः अभिमुखीक्रियमाणानां पठनप्रयासमनुभवानां च छात्राणां प्रत्येकपठनस्य आवश्यकता अस्ति। (Special educational needs) श्रवणे न्यूनता, दृष्टिपरिमितिः, बौद्धिकपरिमितिः चलनपरिमितिः, पठनन्यूनता, *ओट्टिसं* (Autism), मस्तिष्कविघातः (Cerebral palsy) बहुमुखवैकल्यानि वैकारिकासन्तुलितावस्थायुक्ताः च एषु अन्तर्भवन्ति।

पाठ्यपद्धतेः विनिमयाय के के मार्गाः अस्माभिरनुवर्तनीयाः?

- पठनावश्यकानि, अभिरुचिः इत्येतानि परिगण्य पठनप्रवर्तनासूत्रणम्।
- पठनप्रवर्तनेषु छात्राणां सर्वेषामपि भागभागित्वं लब्धुं पाठासूत्रणस्य अनुरूपीकरणम्।

छात्राणां सर्गशेषीः बुद्धेः विविधतलाञ्च उद्दीपयितुं च समुचितरीत्या सूचनासांकेतिकविद्यायाः (ICT) साध्यताः प्रयोक्तव्याः। अस्याः प्रयोगः जिज्ञासाप्रवर्धकः पठनविषयं प्रति तात्पर्यजनकश्च भवेत्। इन्द्रियपरिमितिमनुभूयमानानां एषा साध्यता अतीव प्रयोजनप्रदा भवेत्। अनेन दृश्यश्राव्यरूपेण विषयान् अनुभववेद्यं कर्तुं शक्यन्ते। व्यत्यस्तपठनशैलीः परिगण्य पठनानुभवान् दातुम् अनया शक्यते।

अध्यापनसंहिता (Teaching manual)

पठनाधिगमान् लक्ष्यीकृत्य प्रत्येकम् अध्यापकः सर्गात्मकरीत्या प्रवर्तनानि आसूत्रयितुं प्रभवेत्। पाठपुस्तके अध्यापकमित्रे च दत्तानि प्रवर्तनानि स्वस्य कक्ष्यायाः अनुरूपेण आवश्यकान् अंशान् परियोज्य प्रक्रियापुटम् आयोजनीयम्। एकैकं पठनाधिगमम् आप्तुं सहायकानि प्रवर्तनानि आसूत्रणे अन्तर्भावनीयानि।

- प्रवर्तनेन सह मूल्यनिर्धारणमपि अन्तर्भाव्य एव प्रक्रियापुटं लेखनीयम्।
- निरन्तरमूल्यनिर्णयेन लभ्यमानायाः सूचनायाः अङ्कनमेव प्रतिकरणपुटे आवश्यकम्।

एकस्य सप्ताहस्य कृते सज्जीकृता अध्यापनसंहिता विद्यालयीयप्रकृष्टसङ्घे (SRG)

विषयसमित्यां (Subject Council) च अवतारणीया। एकसप्ताहात्मकस्य प्रतिकरणपुटस्य सूचनाः आधारीकृत्य प्रतिफलनटिप्पणिं लिखित्वा SRG / SC मध्ये अध्यापकैः चर्चा करणीया। अस्याः टिप्पण्याः आधारेण अध्यापकस्य भाविनि आसूत्रणानि युक्तानि भवन्ति। अध्यापनसंहितायाः प्रारूपम् अधोदत्तम्।

अध्यापनसंहिता
पाठस्य नाम - दिनाङ्कः - प्रतीक्षितः समयः - पठनाधिगमः - आशयः - शेषीः - भाषावस्तुताः- व्यहाररूपाणि- मूल्यानि, सामग्र्यः - प्रतीक्षितानि उत्पन्नानि-

प्रक्रियापुटम्	**निर्धारणपुटम्**
प्रवर्तनेन मूल्यनिर्णयेन च युक्ता प्रक्रिया	निर्धारणसूचनाः अत्र लेखनीयाः

प्रथमाध्यापकस्य हस्ताक्षरम्

अध्यापकस्य / अध्यापिकायाः हस्ताक्षरम्

प्रतिफलनात्मिका चिन्ता (Reflection) मम अधिगमः निर्णयश्च
(पठनप्रवर्तनानां मूल्यनिर्धारणप्रक्रिया द्वारा लब्धानां सूचनानाम् आधारेण। • • • अनुस्यूतप्रवर्तनानि परिहारप्रवर्तनानि। • • •

प्रतिफलनात्मिका चिन्ता - पूर्वं निश्चितान् पठनाधिगमान् अनुसृत्य निर्वहणं कृतानां प्रवर्तनानां पूर्तीकरणानन्तरमेव प्रतिफलनात्मिकचिन्ता टिप्पणी सज्जीकरणीया।

- पूरिताः टिप्पण्यः प्रतिवारं SRG योगे अवतारणीयाः।
- अनुस्यूतासूत्रणाय दिशाबोधदानम्।
- सत्रस्य निरन्तरमूल्यनिर्णयश्रेणीक्रोडीकरणम्।

संस्कृतभाषोपगमः।

भारते विविधाः भाषाः सन्ति। तासु भाषासु श्रेष्ठा मातृतुल्य च भवति संस्कृतभाषा। अस्याः भाषायाः पठनेन भारतस्य संस्कृतिं पैतृकं च यथावत् ज्ञातुं शक्यते। २०१४ (चतुर्दशाधिकद्विसहस्रम्) वर्षादारभ्य प्रथमकक्ष्यातः संस्कृतपठनाय केरलीयानां छात्राणां अवकाशः लब्धः इति कार्यं सन्तोषदायकं भवति। अस्माकं मातृभाषायां प्रादेशिकभाषायां च बहूनि संस्कृतपदानि सन्ति इत्यतः केरलीयछात्राणां कृते संस्कृतपठनं सुकरमेव।

आधुनिकेऽस्मिन् भारते बहवः संस्कृतग्रामाः सन्ति। संस्कृतग्रामाणां संख्या वर्धते प्रतिवर्षम्। आधुनिकविषयान् अधिकृत्यापि बहवः ग्रन्थाः संस्कृते प्रतिदिनं जायन्ते। आधुनिकसाङ्केतिकविद्यायामपि संस्कृतभाषायाः स्वाधीनं सुष्ठु वर्तते। अतः संस्कृतपठनस्यावश्यकता अधिकतया वर्तते।

प्राथमिकस्तरे संस्कृतपाठपुस्तकानां रचनासमये पूर्वोक्तानि कार्याणि गणनीयानि भवन्ति। अस्माकं जीविते प्रतिदिनं श्रूयमाणानि संस्कृतपदानि ज्ञातुम् अवगन्तुं वक्तुं च छात्राः शक्ताः भवेयुः। संस्कृते आशयान् व्यक्ततया लेखितुम् अवतारयितुं च छात्राः शक्ताः भवेयुः।

संस्कृते वर्तमानाः वर्धमानाः च बालसाहित्यग्रन्थान् स्वयं पठितुं ज्ञातुम् अस्वदितुं च छात्राः समर्थाः भवेयुः।

अस्मिन् हस्तपुस्तके प्रतिस्तरं छात्रैः आर्जयितुं योग्यानि कार्याणि / उद्देश्यानि पूर्वमेव निश्चितानि सूचितानि च भवन्ति। तानि उद्देश्यानि सफलीकर्तुं योग्यानि प्रवर्तनानि अध्यापकेन कक्ष्यासु उपस्थापनीयानि। पर्याप्तं सन्नाहीकरणम् अध्यापकेन कृतं भवेत्। स्वयमेव पठितुं छात्राः शक्ताः भवेयुः। तदर्थं योग्याः अवसराः देयाः। तान् अवसरान् यथावत् प्रयोक्तुं छात्राः प्रेरितव्याः। एवं चेत् ते सर्गात्मकरचनाः कुर्वन्ति। सर्गात्मिकतया प्रेरिताः ते ज्ञाननिर्माणे व्यापृताः भविष्यन्ति।

लक्ष्येषु प्राधान्यमर्हति संस्कृतं प्रति छात्रेषु प्रीत्युत्पादनम्। तत्कार्ये अध्यापकः श्रद्धावान् भवेत्। इदानीं विद्यार्थिकेन्द्रीकृतकक्ष्यायाः प्राधान्यमेव वर्तते। छात्रेषु सक्रियत्वं स्थापनीयम्।

छात्राः सत्क्रियाः भवन्तु। तदर्थं योग्यानि पठनतन्त्राणि कक्ष्यासु प्रयोक्तव्यानि। छात्राणां जीवितेन सह बद्धानि नूतनानि तन्त्राणि प्रयोक्तव्यानि। छात्रान् संस्कृते भाषणाय प्रेरयतु। तदानीं जायमानाः प्रयासाः अध्यापकेन दूरीकरणीयाः। तदर्थमध्यापकेन

१. छात्राणां नैपुणीं ज्ञातुं यत्नः क्रियताम्। यद्यत्र न्यूनताः सन्ति चेत् ताः दूरीकर्तुं यत्नः कार्यः।

२. नैपुणीनां पोषणाय नूतनाः सन्दर्भाः समायोजनीयाः।

३. छात्रेभ्यः नूतनाः अनुभवाः देयाः।

संस्कृतपठनं मातृभाषया प्रदेशिकभाषया च पठनाय सहायकं भवति। बाल्ये अनेकाः भाषाः पठितुं छात्रेषु नैसर्गिकी शक्तिः अधिकतया प्रतिभाति इति विद्याभ्यासविचक्षणाः वदन्ति। अतः संस्कृतपठनेन अधिकं ज्ञानमार्जयितुं शक्यते। भाषासाहित्ये इव संस्कृतसाहित्येऽपि छात्राणां तात्पर्यं प्रोत्साहनीयम्। छात्राणां रुचिं तात्पर्यं च ज्ञात्वा अध्यापकेन नूतनः सन्दर्भः कक्ष्यासु आयोजनीयः भवेत्।

भिन्नरुचयः भवन्ति जानाः छात्राः च। तेषां ज्ञानार्जनेऽपि व्यतियानमस्ति। छात्राणां स्वांशीकरणपाटवम् अध्यापकेन ज्ञातं भवेत्। स्थिरे दृढे च ज्ञाने नूतनं ज्ञानम् अधिगन्तव्यम्। अनार्जिते उद्दिष्टे ज्ञाने नूतनं ज्ञानम् उत्पादयितुं न शक्यते। इमं तत्त्वं ज्ञात्वा अध्यापकेन उचितः सन्नाहः कार्यः।

पठनं नाम स्वाभाविकी अनवरता काचन प्रक्रिया भवति। ज्ञाननिर्माणे व्यापृते छात्रे अहं पठामि इति प्रतीतिः कदापि न जायेत। पठनम् आनन्ददायकं भवतु। अतः नैसर्गिकप्रक्रिया इव भाषास्वाधीनशक्तिः संभवतु। भाषाशेषीः आर्जयति, न तु पठति इति प्रतीतिः उत्पादनीया।

भाषां न पठति, किन्तु आर्जयति। स्वयंपठनाय छात्रान् प्रेरयतु। अनुकूले सन्दर्भे छात्राः स्वयमेव पठन्ति। अनेकैः पठनप्रवर्तनैः छात्राः स्वाध्यायाय उत्सुकाः भवेयुः। उत्साही छात्रः वाचयति, लिखति, आस्वादयति, पुस्तकानि पठति च। क्रीडासु तात्पर्यमिव पठनेऽपि तात्पर्यं छात्रेषु उत्पादनीयम्। 'यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान्' इत्यस्ति प्रमाणम्। अनुभवानामाधारे आर्जितस्य ज्ञानस्य मूल्यनिर्णयमपि सः करिष्यति। एवं स्वयं रचनायै सामर्थ्यसम्पादनाय प्रोत्साहनम् अध्यापकेन देयम्।

मूल्यनिर्णयोपगमः

पठनं नाम छात्रेषु स्वाभाविकतया नैरन्तर्येण च प्रचलन्ती एका मानसिकप्रक्रिया भवति। पठनानुभवाः उद्देश्याधिष्ठिताः तथा पठनाधिगमानाधारीकृत्य च यदि भवेयुः तर्हि पठनमपि कार्यक्षमं भवेत्। छात्रैः स्वायत्तीकरणीयाः शेषीः अवबोधांश्चाधिकृत्य अध्यापकः उद्बुद्धः भवेत्। एकैकस्य पाठभागस्य अधिगमाः (Learning outcomes) विभाव्यैव पठनप्रवर्त्तनानि आसूत्रणीयानि। आसूत्रितानि प्रवर्तनानि जीवितसन्दर्भैः सह योजयित्वा अवतारयितव्यानि।

एवं स्वायत्तीकृताः शेषयः धारणाश्च पठनाधिगमान् प्रबलयितुं कियन्मात्रमुपकुर्वन्ति? पठनाधिगमान् पूर्णतया स्वायत्तीकर्तुं के के छात्राः अवशिष्यन्ते? तेभ्यः देयाः पठनानुभवाः के? ते अनुभावाः कथं देयाः? इत्यादयः चिन्ताः एव अध्यापकं मूल्यनिर्णयप्रक्रियां नयति।

मूल्यनिर्णयस्य वैविध्यम्।

एकस्य पाठभागस्य/एककस्य विनिमयानन्तरं किमधिगतमिति निर्णेतव्यम्। अस्याः प्रक्रियायाः एव पठनसम्बन्धिमूल्यनिर्णयः (Assessmet of learning) इति नाम। पाठभागस्य पठनानन्तरं पठितुः प्रकर्षः पठनस्य स्तरः इत्यादयः अत्र निर्णीयन्ते। एषा प्रक्रिया मूल्यनिर्णयस्य एकं तलमेव भवति। साधारणतया मूल्य- निर्णयः इत्यनेन एष एवार्थः बहुभिः कल्प्यते। परं स्थूणानिखननन्यायेन पठनस्य दृढीकरणार्थं क्रियमाणस्य मुल्यनिर्णयस्यैव अधिकं प्रामुख्यं कल्पनीयम्। एष एव राज्यान्तरस्तरीयः मूल्यनिर्णयालोकः। पठनसमय एव पठनस्य कार्यक्षमतार्थम् अध्यापकेन, इतरेण, सहपाठिना एव वा क्रियमाणः व्यवहाराः भवेयुः। पठनेन सह एतादृशः मूल्यनिर्धारणः प्रतिक्रियादीनां च मूल्यनिर्णयस्य अपरं तलं भवति। अस्यैव पठनार्थं मूल्यनिर्णयः (Assessment for learning) इति नाम। एषः पठनपुरोगत्यै निरन्तरं निर्वहणीयः भवति तथा पठनप्रवर्तनेन सह ओतप्रोतः च भवति।

पठनेन स्वायत्तीकृतान् आशयान् धारणांश्च स्वयंविमर्शनात्मकतया निरीक्षणं, परिणतीनाम् अवगमञ्च निरीक्ष्य एका शोधकप्रक्रिया अप्यस्ति। अस्यैव स्वयंमूल्यनिर्णय इति वदामः। एवं स्वयं मूल्यनिर्णयेनापि पठनं साध्यं भवति। अस्यैव मूल्यनिर्णय एव पठनम् (Assessment as learning) इति नाम। पठनम् अधिकं कार्यक्षमतया निर्वहणीयं चेत् पठनार्थं मूल्यनिर्णयः, मूल्यनिर्णयः एव पठनम् इत्येतयोः अधिकं प्रामुख्यं कल्पनीयम्। एवं रीत्या पठनं फलप्रदं कर्तुं

मूल्यनिर्णयप्रक्रियायाः प्रामुख्यदायकः उपगमः एव अस्माभिः स्वीकरणीयः भवति।

मूल्यनिर्णयोपगमः।

पठनाधिगमान् दृढीकर्तुमुद्यतः पठनोपगमः स्वीकर्तव्यः अस्ति। अतः पठनाधिगमानां दृढीकरणात्मकः मूल्यनिर्णयोपगमः (Outcome focused assessment) एव स्वीकर्तव्यः। पठनाधिगमान् आधारीकृत्य क्रियमाणेषु पठनप्रवर्त्तनेषु पठितुः सजीवसहभागता ध्रुवं भवति। विमर्शनात्मिका चिन्ता पठनस्य प्रतिफलनं प्रकटनञ्च मिथः बन्धितं ज्ञानम् इत्येतानि एव पठनाधिगमानाधारीकृतस्य पठनस्य विशेषताः।

मूल्यनिर्णयनैरन्तर्यं समग्रता च। (CCE)

विद्यालयस्तरे निरन्तरं समग्रं च मूल्यनिर्णयं निर्दिशति। पठनं नाम छात्रेषु अनुस्यूतं वर्तमाना प्रक्रिया। अत एव मूल्यनिर्धारणप्रक्रिया च अनुस्यूतं भवेत्। छात्राणां वैज्ञानिकः सामाजिकः वैकारिकश्च विकास एव समग्रविकासः इत्यनेन बुध्यते। मूल्यनिर्धारणप्रक्रियायाः समग्रता तथा अनुस्यूतता च दृढयितुं समग्रः तथा निरन्तरमूल्यनिर्णये (CCE) प्रधानतया क्षेत्रद्वयं परिगणनीयम्।

CCE क्षेत्रम् ।

१. वैज्ञानिकक्षेत्रे विकासात्मकः मूल्यनिर्णयः।

२. सामाजिक-वैकारिकक्षेत्रे विकासात्मकः मूल्यनिर्णयः।

एतयोः विशदांशाः।

१. वैज्ञानिकक्षेत्रविकासात्मकः मूल्यनिर्णयः। (प्राथमिकस्तरः)

   छात्रेण पठनीया सर्वे विषया वैज्ञानिकक्षेत्रे अन्तर्भवन्ति। भाषा-शास्त्र-गणित-समाजशास्त्र-कला-प्रवृत्ति आरोग्य-कायिकपठनानि अस्मिन् अन्तर्भवन्ति एकैकस्मिन् विषये पठनाधिगमान् अवगम्य कियत्परिमितं स्वायत्तीकृतमिति निर्धारणं करणीयम्। अत्र द्विविधः मूल्यनिर्णयः निर्दिष्टः।

१. निरन्तरमूल्यनिर्णयः (CE)

२. सत्रान्तमूल्यनिर्णयः (TE)

निरन्तरमूल्यनिर्णयः ।

प्राथमिकस्तरे भाषाविषयाणां पठनम् अनेकासां शेषीनामार्जनाय प्रचलति। परम् अस्मिन् पठने आशयाः वस्तुताः विविधानि वैज्ञानिकक्षेत्राणि सृजनात्मकरचनाः इत्यादीनि वैविध्यपराणि उद्यानानि सन्ति। एतानि विहाय भाषाशेषिनिर्णयः दुष्करः भवति। श्रुत्वा पठित्वा च कार्यग्रहणं, कथित्वा लिखित्वा च प्रकटनं, सर्गात्मकरचनानिर्वहणम् इत्यदीनि भाषापठनेन प्रवर्धयन्ति। अतः भाषापठनस्य केवलशेषिः अथवा विज्ञानसम्पादनम् इति रूपेण पृथक्करणम् असाध्यं भवति।

प्रथमद्वितीयकक्ष्ययोः विषयवस्तूनि (themes) आधारीकृत्यैव भाषा, परिस्थितिपठनं, गणितम् इत्यादिषु विषयेषु प्रवर्त्तनानि आयोजितानि। अतः अनयोः कक्ष्ययोः उद्यानक्षेत्ररूपेण उपयुक्तानि विषयवस्तूनि प्रदिशामः। वाचिकानां लिखितानाञ्च शेषीनां विकासे प्राथमिकस्तरीयाः भवन्ति छात्राः इत्यतः उचितः आलेखनक्रमः स्फुटवाचनं श्रवणं, भाषणं, लेखनम् इत्यादिषु प्रवर्धनं लिपिविन्यासविशेष इत्यादीनि भाषानैपुणीनां प्राथमिकस्तरत्वेन परिगणनीयानि।

शास्त्रविषयेषु आशयरूपीकरणस्य एकैकस्मिन् स्तरे अर्पिताः आशयधारणाः स्वायत्तीकृताः नैपुण्यः च परिगणनीयाः।

अत्र निरन्तरमूल्यनिर्णयः त्रिविधः निर्दिष्टः।

- प्रक्रियायाः मूल्यनिर्णयः।
- सञ्चितपुटानां मूल्यनिर्णयः। (Port folio)
- एककस्तरमूल्यनिर्णयः (एकैकस्मिन् एकके साकल्येन पठनाधिगमानां मूल्यनिर्णयः।)

एते विशदीक्रियन्ते।

प्रक्रियायाः मूल्यनिर्णयः

पठननिर्वहणसमये प्रक्रियायाः मूल्यनिर्णयं प्राधान्यमर्हति। पठनप्रक्रियायाः अङ्गीभूतानि सर्वाणि प्रवर्तनानि निर्धारणीयानि । तद्वत् अवश्यं साहाय्यमपि करणीयम्। प्रत्येकस्मिन् आशयरूपवत्करणस्तरे छात्रस्य आशयधारणाः तेन स्वायत्तीकरणीयाः शेषीः च निर्धारयितव्याः। एककानां प्रकृतिमनुसृत्य स्वयंमूल्यनिर्णयस्य पारस्परिक मूल्यनिर्णयस्य अध्यापकमूल्यनिर्णयस्य

च सूचकानि सम्पाद्य उपयोक्तुं शक्यते। प्रक्रियायाः मूल्यनिर्णयार्थम् अधोदत्तानि सूचकानि उपयोक्तव्यानि।

१. प्रवर्त्तनेषु भागभागित्वम्।

२. आशयधारणा।

३. नैपुणीनाम् आर्जनम्।

४. प्रकटनम् / अवतारणम्।

५. प्रमाणीकरणम् / सज्जीकरणम्।

सामाजिकवैकरिकक्षेत्रेषु नैपुणीनां मूल्यनिर्धारणमपि प्रक्रियायाः मूल्यनिर्णयस्य भागत्वेन सञ्चालयितव्यम्। प्रक्रियायाः वैशिष्ट्यं निर्धार्य अङ्कदानार्थं सामाजिकवैकारिकक्षेत्रेषु आर्जिताः नैपुणीः परिगणनीयाः। तदर्थम् उपयुक्तेषु पञ्चसूचकेषु विविधानां नैपुण्यः विकासः कियन्मात्रम् इति निर्धारणं पर्याप्तं भवेत्।

सूचकाः	**नैपुण्यः**
प्रवर्तनेषु भागभागित्वम्	स्वयम् अवगमनम्, नेतृत्वेशेषिः, व्यक्त्यन्तरनैपुणी, उत्तरवादित्वबोधः
आशयः/धारणा	पठननैपुण्यः
शेषीनामार्जनम्	निर्णयस्वीकारः प्रश्नपरिहारशेषिः, सर्गात्मकशेषिः
प्रकटनम् / अवतारणम्	आशयविनिनयशेषिः
प्रमाणीकरणम् / सज्जीकरणम्	विमर्शनात्मिका चिन्ता

प्रक्रियामूल्यनिर्णयस्य सूचकानामाधारेण तानि निर्धार्य अध्यपकस्य निर्धारणपुटे पठनप्रवर्तनानामायोजनसमय एव आवश्यकं प्रामाणीकरणं कर्तव्यम्। छात्राणां टिप्पणिपुस्तिका प्रक्रियामूल्यनिर्णयार्थं पठनरेखारूपेण उपयोक्तव्या। सत्रान्ते अङ्कत्वेन परिवर्त्य तदर्थं निश्चिते प्रारूपे (format) योजनीयम्।

सञ्चितपुटानां मूल्यनिर्धारणम्।

पठनमधिकृत्य छात्रेभ्यः रक्षितृभ्यः, अध्यापकेभ्यश्च प्रतिक्रियादानम् (feed back) एव सञ्चितपुटस्य धर्मः। प्रक्रियेयं पठनं त्वरितं करोति। पठनप्रवर्त्तनेषु व्यापृते सति मूर्तमापन्नानि सर्वाणि उत्पन्नानि सञ्चितपुटे अन्तर्भाव्य निर्धारणीयानि। विषयबन्धिता पठनरेखा अस्मिन्नन्तर्भवति। (मम कथापुस्तकम्, मम शब्दकोशः च)

सञ्चितपुटानाम् उदाहरणानि अधः प्रदत्तानि।

- टिप्पणिपुस्तिका
- इतराः रचनाः (वैयक्तिकरचनाः, सांस्कृतिकरचनाः)
- इतराः पठनरेखाः (चित्राणि, समाहरणानि)
- पठनरेखानिर्धारणार्थं छात्रैः रूपवत्कृता सूचकाः।
- सर्गात्मकरचना।
- प्रवृत्तिपुटानि। (work sheets)
- एककनिर्धारणरेखाः।
- सञ्चितपुटनिर्धारणार्थम् अधोदत्तानि सूचकानि उपयोक्तुं शक्यन्ते।
- आशयव्यक्तता अनुयोज्यता च।
- धारणानां स्वांशीकरणम्।
- तन्मयतया अवतारणम्।
- समग्रता।
- प्रामाणीकरणस्य अनुस्यूतता।

प्रक्रियानिर्धारणं सञ्चितपुटनिर्धारणम् इत्येतेषु प्रत्येकं सूचकम् अतिप्रकृष्टम् / प्रकृष्टम्/ माध्यम् / प्रकर्षणीयम् इत्येवं मानं कृत्वा यथाक्रमं ४ / ३ / २ / १ इति अङ्का गणनीयाः। पठनप्रक्रियायां पठितुः प्रकटनं मूर्तीकृतानि उत्पन्नानि इत्येतानि निर्धारयितुम् अध्यापनसंहिता (Teaching manual) पठितुः टिप्पणीपुस्तिका इत्यादीनाम् उद्दानानि उपयोक्तुम् अध्यापकः प्रभवति।

१. पाठासूत्रणरेखायाः परामर्शानां विशदांशाः।

पठनानुभवान् सूक्ष्मतले आसूत्रयितुं निरन्तरमूल्यनिर्णयं शास्त्रीयतां कर्तुं च पाठासूत्रणं करणीयम्। तदर्थं अध्यापनसंहितायाः (Teaching manual) स्वरूपं परिष्करणीयमस्ति। अध्यापनसंहारेषु अधोदत्ताः घटकाः अन्तर्भावयितव्याः।

- पठनाधिगमाः
- आशयः / धारणाः
- शेषिः
- मूल्यानि / मानोभावः
- पठनसामग्र्यः।
- प्रतीक्षितानि उत्पन्नानि
- समयः
- प्रवर्तनमूल्यनिर्णययुक्तः प्रक्रियापुटः, निर्धारणांशप्रतिपादितः निर्धारणपुटश्च।
- निर्धारणपुटस्य अंशान् आधारीकृत्य भावनाटिप्पणी, छायाटिप्पणी।

२. विषयबन्धितटिप्पणिपुस्तिकासम्बन्धिनः विशदांशाः।

वैज्ञानिकक्षेत्रस्य मूल्यनिर्णयार्थम् उपयोक्तव्यं मुख्यं प्रमाणमस्ति पठितुः टिप्पणिपुस्तिका। प्रथमद्वितीयकक्ष्यासु पठनप्रक्रियामनुसृत्य विविधानां प्रवर्तनानां पूर्तीकरणाय टिप्पणीपुस्तिका सहायिका भवति। टिप्पणीपुस्तिकाद्वारा पठनाधिगमान् प्राप्तुमवसरं छात्राः लभन्ते। प्रथमद्वितीयकक्ष्यायां छात्राः कियन्मात्रं पठनाधिगमान् सम्पादितवन्तः इति निर्धारयितुमपि टिप्पणीपुस्तिका सहायिका भवति।

तृतीयतः पञ्चमीकक्ष्यापर्यन्तं कक्ष्यासु पठनं कार्यक्षमं कर्तुं विषयबन्धिता टिप्पणिपुस्तिका आवश्यकी भवति। तद्वारा पाठपुस्तकस्थानां प्रवर्तनानाम् अतिग्रहणेन छात्राः पठनाधिगमान् सम्पादयन्तीति निर्णेतुम् अध्यापकः प्रभवति। अत एव तृतीयचतुर्थपञ्चमकक्ष्यासु विषयबन्धिताः टिप्पणिपुस्तिकाः निर्धारणार्थं परिगणनीयाः। षष्ठी सप्तमी अष्टमी कक्ष्यायाः कृते विषयबन्धितानि

टिप्पणिपुस्तकानि आवश्यकानि। पठितुः सर्गात्मकता, चिन्ताप्रक्रिया, भाषानैपुणी इत्याद्याः टिप्पणीपुस्तके प्रतिफलनीयाः भवन्ति। पाठभागस्य विनिमयाय आयोजितानि तन्त्राणि तेषां पूर्तीकरणार्थं पठितुः सन्नद्धता, प्रवर्तनपुटानां विविधस्तरेषु सान्निध्यम् इत्याद्याः सर्वाः सूचनाः टिप्पणीपुस्तके भवेयुः। प्रवर्त्तनद्वारा मूर्तीकृतानि उत्पन्नानि अधिकृत्य विशदांशाः अपि अस्मिन् पुस्तके एव प्रमाणीकरणीयाः।

अध्यापिका अधिगमान् यथासमयं निर्धार्य पठनपुरोगत्यै आवश्यकः निर्देशः साहाय्यं च दद्यात्। अध्यायस्यावसाने तत्सम्बन्धिनः अधिगमान् पठिता कियन्मात्रं स्वायत्तीकृतवानिति निर्धारणार्थमपि प्रमाणत्वेन टिप्पणीपुस्तकं परिगणनीयम्। आशयव्यक्तं सन्दर्भानामाशयानां चानुयोज्यं परामर्शसहितं स्वकीयचिन्ताप्रतिफलकं स्वांशीकृतं च भवेत् टिप्पणीपुस्तकम्। कार्याणि तन्मयतया अवतारणीयानि। आशयस्य चिन्तायाश्च समग्रतया आविष्कारः अनुस्यूतः परस्परबन्धितश्च परामर्शः इत्यादीनां प्रतिफलनात्मकं भवेत् टिप्पणीपुस्तकस्य प्रमाणीकरणाम्।

एककस्यमूल्यनिर्णयः।

विविधान् पठनाधिगमान् परस्परबन्धेन विन्यस्यमानः घटकः भवति एककम्। अस्यैका समग्रा प्रकृतिरस्ति। एकस्य एककस्य निर्धारणेन एकां समग्रां प्रकृतिमेव निर्धारयति। वाचिकः मूल्यनिर्णयः प्रश्नोत्तरं विवृतपुस्तकमूल्यनिर्णयः प्रश्नसज्जीकरणम् उत्तरसूचिकावगमनं, नूतनी रचना, निर्धारणम् इत्यादीनि लिखितमूल्यनिर्णयेन सह परिगणनीयानि। निश्चिते एकके पठानाधिगमानां विषये छात्राः कुत्र तिष्ठन्ति इत्यवगन्तुं सहायकाः मानमापकाः उपयोक्तव्याः। एककस्य मूल्यनिर्णयार्थं सूचितानाम् आधारेण अङ्कान् दत्वा सत्रान्ते निश्चितरूपरेखायां प्रामाणीकरणीयम्। एकस्मिन् सत्रे एकाधिकम् एककस्य मूल्यं निर्धारणीयम् इत्यतः एककमूल्यनिर्णयस्य माध्यमेव (AVERAGE) सत्रान्ते योजनीयम्। अत्रोपयुक्तस्य उपकरणस्य प्रकृत्यनुसारीणि सूचकानि अध्यापकेन आयोजनीयानि। एवम् आयोजनावसरे पठनाधिगमः कियन्मात्रं स्वायत्तीकृतः इत्यस्य प्रामुख्यं देयम्। त्रयाणाम् एषां मूल्यनिर्णयानाम् अङ्कस्यानुपातिकतय श्रेणीः दत्वा एव छात्राणां निरन्तरमूल्यनिर्णय श्रेण्याः परिगणनाः। कलापठनम्, प्रवृत्तिपठनम्, आरोग्यकायिकविद्याभ्यास इत्येतेषां विषयाणामपि एवं रीत्या श्रेणी देया।

निरन्तरमूल्यनिर्णयश्रेण्याः रीतिः।

प्रत्येकं विषयस्य प्रक्रिया, सञ्चितपुटम्, एककतलमूल्यनिर्णयः इत्येतेषु एकैकस्य अङ्काः दशांशत्वेनावगत्य तेषां योगनिर्णयः कार्यः। अस्यानुपातिकी श्रेणी अधोदत्तां पट्टिकामुपयुज्य अवगन्तव्या।

अङ्कः	शतमानम्	श्रेणी
३०		
२३-३०	७५-१००	A
१८-२२	६०-७४	B
१४-१७	४५-५९	C
१०-१३	३३-४४	D
दशतः न्यूनम्	३३ तः न्यूनम्	E

उदाहरणार्थं यस्य छात्रस्य संस्कृतभाषायाः प्रक्रिया, सञ्चितपुटः एककमूल्यनिर्णयः इत्येतेषाम् अङ्काः यथाक्रमं ८, ७, ७, इति चिन्तयन्तु, तर्हि योगः ८ + ७ + ७ = २२ भवति। पट्टिकानुसारं संस्कृतस्य निरन्तरमूल्यनिर्णयश्रेणी B भवति।

सत्रान्तमूल्यनिर्णयः (TE)

प्राथमिकस्तरे भाषाविषयाणां सत्रे परिगणितानाम् एककानां पठनाधिगमान् आधारीकृत्य व्यवहाररूपाणि भाषावस्तुताः भाषाशेषीः इत्येतानि क्षेत्राणि परिगण्यैव सत्रे मूल्यनिर्णयः भवेत्। उद्ग्रानक्षेत्रस्य नैपुण्याश्च प्रामुख्यं दत्वा विविधानि प्रश्नरूपाणि अत्रायोजनीयानि। शास्त्रविषयाणां सत्रे परिगण्यमानानाम् एककानाम् उद्ग्रानक्षेत्राणि आधारीकृत्य पठनाधिगमस्य प्रामुख्यदायकानि आशयनैपुण्यादीनि मापयितुं पर्याप्तान् प्रश्नान् सज्जीकृत्य सत्रान्तमूल्यनिर्णयः करणीयः। प्रत्येकम् एककस्य / आशयक्षेत्रस्य अनुयोज्यं प्रामुख्यं दत्वा विविधेषु तलेषु मानसिकप्रक्रियाणाम् (ज्ञानम्, अपग्रथनम्, निगमनम्, प्रयोगः) अनुरूपं प्रामुख्यं दत्त्वा च एकं परिनिष्ठापत्रं (Blue Print) सज्जीकृत्य विविधान् प्रश्नान् अत्र सन्तीति निर्णीयैव प्रश्नपत्राणि सज्जीकरणीयानि। प्रश्नानाम् अनुयोज्यानि सूचकानि आयोजनीयानि। तदनुसारेण मूल्यनिर्णयः निर्वहणीयः।

कलापठनम्, प्रवृत्तिपठनम्, आरोग्यविद्याभ्यासः इत्येतेषां विषयाणां सत्रान्तमूल्यनिर्णयः, प्रकटनमूल्यनिर्णयरूपेण (Performace assessment) निर्वहणीयः। तेषां सहाय्यकरूपाणि हस्तपुस्तके दत्तानि।

मूल्यनिर्णयार्थं विविधानि प्रारूपाणि (format)

प्राथमिकस्तरे कक्ष्याशिक्षकरीतिरेव अस्माकं राज्ये प्रचलति स्म। अतः कक्ष्याशिक्षकस्य प्रमाणीकरणम् अतीवक्लिष्टं भवति। (F1) प्रारूपम् एकस्मिन् सत्रे एकवारं प्रमाणीकृत्य निरन्तरमूल्यनिर्णयश्रेणी सत्रान्तमूल्यनिर्णयश्रेणी च अस्मात् प्रारूपात् वार्षिकक्रोडीकरणप्रारूपे (F3) परिवर्त्य प्रमाणीकर्तुं शक्यते। परन्तु विषयकेन्द्रीकृतरूपेण यदि कक्ष्या सञ्चाल्यते तर्हि (F2) प्रारूपे प्रमाणीकृत्य वार्षिकक्रोडीकरणप्रारूपे (F4) परिवर्त्य योजनीयम्। प्राथमिकस्तरे मलयालं विहाय अन्यभाषाध्यापकाः विषयकेन्द्रीकृतप्रारूपम् उपयुज्य प्रमाणीकुर्वन्तु। प्रतिसत्रं समानानि प्रारूपाणि उपयोक्तुं शक्यन्ते।

श्रेणीकरणप्रणाली ।

प्रथमतः सप्तमीपर्यन्तं कक्ष्यासु निरन्तरमूल्यनिर्णयस्य श्रेणीकरणप्रणाली एव अधुना प्रचाल्यते। सा प्रणाली पुनरपि प्रथमतः अष्टमीपर्यन्तं कक्ष्यासु अनुवर्तनीया। अतः निरन्तरमूल्यनिर्णयस्य त्रयाणामपि विभागानां अङ्कान् अवगत्य तस्य योगस्य आनुपातिकं श्रेणीकरणं पर्याप्तं भवेत्। प्रत्येकं विषयस्य निरन्तरमूल्यनिर्णयः सत्रान्तमूल्यनिर्णयः इत्येतयोः प्रत्येकं श्रेणीकरणाय अधोदत्ता पञ्चबिन्दुमापिका उपयोक्तव्या।

अङ्काः / शतांशः	श्रेणी
७५-१००	A
६०-७४	B
४५-५९	C
३३-४४	D
३३तः अधः	E

मूल्यनिर्णयः - वार्षिकक्रोडीकरणं (प्राथमिकस्तरः)

सत्रत्रयेऽपि छात्रेण सम्पादिताः प्रकृष्टाः श्रेणीः/अङ्काः एव निरन्तरमूल्यनिर्णयस्य समग्रा श्रेणी। प्रथमे सत्रे यदि एकः न्यूनश्रेणीं लभेत परं पठने पुरोगतिं प्राप्ते निरन्तरमूल्यनिर्णये

प्रकर्षं स्वायत्तीकरोति तस्य कृते प्रयोजकः भवतु इति सङ्कल्पेन एव एवं निर्वहति। किन्तु एवं श्रेण्यः वर्धिताः इति निरीक्षणं शक्तं कर्तव्यम्।

प्रतिविषयं CE समग्रश्रेणी CE पट्टिकायां TE श्रेणी TE पट्टिकायां च प्रमाणीकरणीयम्। सामजिक वैकारिकक्षेत्राणां मूल्यनिर्णयः प्रत्येकं पट्टिकायम् अङ्कनीयः। छात्रेषु प्रकृष्टा नैपुणी वार्षिकक्रोडीकरण- प्रारूपे अङ्कनीया।

सामाजिक-वैकारिकक्षेत्राणां मूल्यनिर्णयः (प्राथमिकस्तरम्)

वैज्ञानिकक्षेत्रस्येव सुप्रधानं भवति सामाजिकवैकारिकक्षेत्राणां मूल्याङ्कनम्। सङ्घरूपेण जीवितुं (Learning to live together) वैयक्तिकप्रकर्षं सम्पादयितुं (Learning to be) च युक्ता नैपुणी अत्र परिगणनीया। अपि च पठनशैलीः तन्त्राणि चान्तर्भूता पठननैपुणीसमार्जनं च अस्य क्षेत्रस्य भागत्वेन निर्णेतव्यम्। सामाजिकवैकारिक क्षेत्राणां मूल्यनिर्णयसम्बन्धिन्यः नैपुण्यः अधः प्रदत्ताः ताः एव निर्णेतव्याः।

१. आशयविनिमयशेषिः (communication skill)
२. स्वयं बोधः (self management skill)
३. नेतृत्वशेषिः (leadership skill)
४. व्यक्त्यन्तरनैपुणी (interpersonal skill)
५. निर्णयस्वीकारः (decision making skill))
६. उत्तरवादित्वबोधः (sense of responsibility)
७. विमर्शनात्मिका चिन्ता (critical thining skill)
८. सर्गात्मकशेषिः (creative thinking skill)
९. प्रश्नपरिहारशेषिः (Problem solving skill)
१०. पठननैपुण्यः (study skills)

एतासां मूल्यनिर्णयः छात्रस्य सामाजिक-वैकारिकविकसनं प्रबलीकर्तुं सहाय्यकं भवेत्। वैज्ञानिकक्षेत्रे विषयान् पाठयन्तः अध्यापकाः एव एषां मूल्यनिर्णयमपि कुर्युः। एकैकस्य विषयस्य प्रक्रियायाः निर्धारणस्य भागत्वेन अयं मूल्यनिर्णयः अपि करणीयः। अत्र प्रवर्तनेषु भागभागित्वम् इति सूचकम् उपयुज्य मूल्यनिर्णयस्य भागत्वेन स्वयं ज्ञातं नेतृत्वशेषिः व्यक्त्यन्तरनैपुणी,

उत्तरवादित्वबोधः इत्यादीन्यपि निर्णेतव्यानि। आशयधारणा इति सूचकमुपयुज्य मूल्याङ्कनस्य भागत्वेन पठननैपुणी अपि निर्णेया। शेषीनामार्जनम् इति सूचकेन सह निर्णयस्वीकारः प्रश्नपरिहरणशेषिः सर्गात्मकशेषिः इत्याद्याः निर्णेतव्याः। अवतारणं प्रकटनम् इति सूचकमुपयुज्य निर्णयेन सह आशयविनिमयशेषिः निर्णेतव्या। प्रमाणीकरणं / सज्जीकरणम् इति सूचकमुपयुज्य विमर्शनात्मिका चिन्ता निर्णेतव्या।

सामाजिकवैकारिकक्षेत्रे पठितुः उत्कर्षसम्बन्धीनि कार्याणि अवगत्यप्रमाणीकरणार्थं श्रद्धा देया। प्रतिलोमपरामर्शलेखनार्थं नैव निर्दिशति। प्रत्येकं पठितुः गुणपरा नैपुणी प्रोत्साहनीया। तदधिकृत्य प्रमाणीकरणम् अध्यापनसहितायां करणीयम्। अयं मूल्यनिर्णयः प्रत्येकं पट्टिकायां गुणात्मकतया वार्षिकक्रोडीकरणप्रारूपे अङ्कनीयः। तदर्थं प्रारूपे प्रत्येकं पङ्क्तिः योजिता। पठितुः पुरोगतिपत्रेऽपि एतत्सम्बन्धिप्रमाणीकरणाय अवकाशः देयः। ■

अध्यापकमित्रं नाम किम्? किमर्थम्?

अधिकाराधिष्ठितविद्याभ्यासः इति लक्ष्यं सम्पादयितुं छात्राणं सर्वतोमुखविकासाय अयोजिता इयं परिष्कृता पाठ्यपद्धतिः। एतदनुसारं पठनप्रवर्तनस्य आसूत्रणे निर्वहणे च सामर्थ्यसम्पादनाय मूल्यनिर्णयप्रवर्तनानाम् आसूत्रणे निर्वहणे अध्यापकान् शक्तान् कर्तुं साहाय्यं भवति इदम् अध्यापकमित्रम्।

अस्मिन् पुस्तके पठनाधिगमाः पठनप्रवर्तनानि मूल्यनिर्णयोपाधयः अधिकवाचनांशः प्रवर्तनपुटानि इत्यादीनि कार्याणि अन्तर्भवन्ति। अधिकपठनाय साध्यतायाः उपयोगक्रमः पाठासूत्रणानि वार्षिकासूत्रणं च अस्मिन् आयोजितम्। पठनाधिगमानां प्राप्त्यर्थं यानि यानि प्रवर्तनानि आवश्यकानि तानि सर्वाणि सफलीकर्तुं स्वातन्त्र्यम् अध्यापकानाम् अस्ति।

प्रत्येकम् अध्यापकः, पूर्वोक्तरीत्या छात्राणां पठनं सफलम् कर्तुं यतताम्। तदर्थं अध्यापकमित्रं सप्रयोजकं भूयाद्।

वार्षिकासूत्रणम्

सत्रं	मासः	पाठः	अनुबन्धप्रवर्तनानि
पादवार्षिकमूल्यनिर्णयः	**जूण्**	1. आरोग्यम् 1. मालिन्यमुक्तं करिष्यामः	उपन्यासवाचनम्। वाक्यरचना।प्रशनोत्तरकेलीचालनम्। टिप्पणीलेखनम्।
	जूलय्	1. (अनुवर्तनम्) 4. श्रीरामोदन्तः (प्रथमचतुर्थ श्लोकः)	टिप्पणीलेखनम्।, काव्यालपनम् अन्वयलेखनम्, कारिकापठनम्, पदावलिनिर्माणम्।
	आगस्ट्	4. श्रीरामोदन्तः अनुवर्तनम् 3. अमरकोशः (पर्वतः, मनुष्यः नगरः)	शाकानां परिचायनम्।
अर्धवार्षिकमूल्यनिर्णयः	**सेप्तम्बर्**	2.1 मातृस्नेहः (कथा) मातृस्नेहः (कथा) (अनुवर्तनम्)	कथाकथनम् कथास्तम्भक्रमीकरणम् कवितालपनम्
	ओक्टोबर्	4. श्रीरामोदन्तः। (5-6) श्लोकः श्रीरामेदन्तः। (अनुवर्तनम्)	पट्टिकाकरणम्। टिप्पणीलेखनम्।
	नवम्बर्	3.अमरकोशः (गृहं, शब्दः)	पदावलिनिर्माणम् पर्यायपद लेखनम्।
	डिसम्बर्	अमरकोशः	पदावलिनिर्माणम् पर्यायपद लेखनम्।, चर्चा।
वार्षिकमूल्यनिर्णयः	**जनुवरि**	2.2 केरलपाणिनिः (जीवनचरित्रम्) 2.2 केरलपाणिनिः (अनुवर्तनम्)	जीवचरित्रलेखनम्। सञ्जयः।
	फेब्रुवरि	4. श्रीरामोदन्तः। (7- 10) (श्लोकः) 3. अमरकोशः (अभ्यासः)	अन्वयलेखनम्, कारिकापठनम्, पदावलिनिर्माणम्।
	मार्च्	आवर्तनम्	

एककम् -1
आरोग्यम्

१. मालिन्यमुक्तं करिष्यामः। (उपन्यासः)

आमुखम्

आरोग्यं मानवस्य उत्तमसम्पत् भवति। आरोग्यसंरक्षणाय हितं मितं च भक्षणमावश्यकम्। आरोग्यसंरक्षणविषये परिस्सरशुचित्वम् अतीव प्राधान्यमर्हति। परिस्सरशुचित्वे जैव-अजैवमालिन्यानां संस्करणं यथासमये प्रचालयतु।

अस्मिन् एकके मालिन्यमुक्तं परिस्सरं कथं जनयति इति छात्राणां बोधनार्थं एषा समस्या

स्वीकृता।

पाठस्य नाम - मालिन्यमुक्तं करिष्यामः।

आशयः - मानसिक-शारीरिकशुचित्वं परिपोषयति।

उद्देश्यम् - मालिन्यदूरीकरणस्य आवश्यकतां जानाति। मालिन्यानि दूरीकर्तुं यत्नः कार्य। मालिन्यमुक्तां भूमिं कर्तुम्, आरोग्यसंरक्षणस्य प्राधान्यं च प्रत्यभिजानाति।

पठननैपुणी - उपन्यासपठनम्, टिप्पणीलेखनम्।

कालांशः - **12**

आधारग्रन्थसूची-

आशयः/ धारणाः/ व्यवहाररुपाणि	पठनप्रवर्तनानि/ पठनतन्त्राणि	पठनाधिगमाः
(आरोग्यम्)(मालिन्यमुक्तं करिष्यामः)मानसिक-शारीरिक-शुचित्वम् आरोग्यं परिपोषयति।	सस्वरवाचनम् /नामपदानां क्रियापदानाम् अव्ययपदानां च चयनम्/ प्रश्ननिर्माणम्। टिप्पणीलेखनम्। पर्यायपदलेखनम्।	सस्वरं वाचयति। नामपदानि क्रियापदानि अव्ययपदानि च उपयुज्य वाक्यानि लिखति । परिस्थितिः रोगनिवारणम् च इति विषयमधिकृत्य टिप्पणीं लिखति। पर्यायपदानि लिखति।

प्रवर्तनम् 1

उपन्यासवाचनम्

उद्देश्यम् - नूतनपदचयनम् । नामपद- क्रियापद- अव्ययपदानां विवेचनम्।

प्रक्रिया

अध्यापिका कक्ष्यां प्रविश्य स्वाभाविकसम्भाषणानन्तरं शुचित्वम् इति विषयस्य प्राधान्यं वदति। सर्वे छात्राः शुचित्वविषये बोधवन्तः वा? छात्राः आम् इति वदन्ति। अनन्तरं अक्तूबर 2 कस्य जन्मदिनम्? इति पृच्छति। गान्धिमहोदयस्य इति छात्राः वदन्ति। गान्धिमहोदयस्य जन्मदिने किं किं करोति? सेवनवारम् आचरामः। तदा छात्राः सर्वे सेवनवारस्य विशेषं वदन्ति। अध्यापिका प्रोत्साहयति, ततः अस्माकं प्रधानमन्त्रिणः 'स्वच्छभारतम् श्रेष्ठभारतम्' इति मुद्रावाक्ये शुचित्वस्य प्राधान्यं जनानां मनसि नूतनम् आशयबोधं जनयति। अनन्तरं 'मालिन्यमुक्तं केरलम्' अधिकृत्य सी.डी प्रदर्श्य चर्चां करोतु। अनन्तरं छात्रान् संघान् कृत्वा पाठभागं विभज्य दत्वा वाचनाय निर्दिशतु। नूतनपदानि, संश्लिष्टपदानि, अव्ययपदानि च चित्वा लिखन्तु। अध्यापिका साहाय्यं करोतु। तत् पट्टिकारूपेण क्रोडीकृत्य छात्राः टिप्पणी पुस्तके लिखन्तु। मूल्यनिर्णयमपि करोतु।

मूल्यनिर्णयसूचिका **:** - पदबोधः।
पदविवेचनम्।
वाक्यरचना।

वसुधा, अस्ति, परितः, भवेयुः धूमः जायते, रुग्णः, करिष्यामः, भवेत्, न केवलं, कुर्वन्तु, रार्सोर्वरकम्, पलास्तिकवस्तु।

नामपदानि	**क्रियापदानि**	**अव्ययपदानि**
वसुधा	कुर्वन्तु	न केवलं
धूमः	करिष्याम;	परितः
पलास्तिकवस्तु	जायते	
रासोर्वरकम्	अस्ति	
रुग्णः	भवेयुः	
	भवेत्	

वाक्यरचना

वसुधा	-	सस्यलतादयः वसुधायाः सौन्दर्यं वर्धयन्ति।
धूमः	-	यत्र धूमः तत्र वह्निः।
पलास्तिकवस्तु	-	पलास्तिकवस्तूनां अमितोपयोगः वर्जनीयः।
रासोर्वरकम्	-	अद्य कृषिक्षेत्रे रासोर्वरकम् अधिकतया उपयुज्यते।
रुग्णः	-	शुचित्वं न पालयन्ति तर्हि रुग्णाः भविष्यन्ति।
कुर्वन्तु	-	छात्राः यथासमयं योगाभ्यासं कुर्वन्तु।
करिष्यामः	-	लेखनमिदं पूर्णं करिष्यामः।
जायते	-	कमलं पङ्कात् जायते।
अस्ति	-	मम विद्यालये मनोहरम् एकम् उद्यानम् अस्ति।
भवेयुः	-	सम्यक् पठन्तः छात्रा एव परीक्षायां विजयिन; भवेयुः।

भवेत् - पठने छात्रः श्रद्धालुः भवेत्।

न केवलं - नेहरुमहोदयः न केवलं राष्ट्रतन्त्रज्ञः किन्तु साहित्यकारः च आसीत्।

परितः - गृहं परितः वृक्षाः सन्ति।

प्रवर्तनम् 2

प्रश्नोत्तरकेलीचालनम्

उद्देश्यम् - आशयग्रहणम्।

प्रक्रिया :-

पाठभागस्य समग्रवाचनाय छात्रान् निर्दिशन्तु। पुनः छात्रान् संघद्वयं करोतु। एकस्मिन् संघे वर्तमानः छात्राः अन्यं सङ्घं प्रति प्रश्नान् पृच्छतु। द्वितीयसङ्घस्ताः छात्राः उत्तराणि वदन्तु। अध्यापिका क्रोडीकरोति। पुनः छात्राः टिप्पणीपुस्तके लिखन्तु। अध्यापिका मूल्यनिर्णयं करोति।

मूल्यनिर्णयसूचिकाः व्यक्तता।
कृत्यता।
आशयग्रहणम्।

प्रश्नाः प्रायेण एते भवेयुः

1. पुराणेषु किं सूचितमस्ति?
2. केन जनाः रुग्णाः भविष्यन्ति?
3. मालिन्यसंस्करणस्य उपायाः के के?
4. देवतारूपेण काम् आराधयति?
5. भूमिः केषाम् आवासयोग्या?
6. के के प्राधान्यमर्हन्ति ?
7. केन कारणेन भूमिं जलं आकाशं वायुं च संरक्षणीयम्?

8. 'जैवकृषिः उचिता केषां स्थाने?
9. जैवकृषिणा कः लाभः?
10. मालिन्यानि कथं दूरीकर्तुं शक्यन्ते?
11. पलास्तिकवस्तूनां दाहेन कः दोषः?
12. वायुमण्डलं कथं शुद्धं कर्तुं शक्यते?
13. आकाशं कथं मलिनं भवति?
14. किं नाम परिस्थितिसंरक्षणम्?
15. का प्रतिज्ञा अस्माभिः कार्यः?

प्रवर्तनम् 3 - उपन्यासं पठित्वा टिप्पणीलेखनम्।

उद्देश्यम् - उपन्यासस्य आशयग्रहणम्।

छात्राः संघे स्थित्वा पाठं पठन्तु। पुनः परिस्थितिं रोगनिवारणं च इति विषयमधिकृत्य चर्चां कुर्वन्तु। चर्चायाम् उद्भूतान् आशयान् क्रोडीकृत्य संघे अवतारयन्तु। अध्यापिका क्रोडीकृत्य फलके लिखतु। अनन्तरं छात्राःस्वस्वटिप्पणीपुस्तके लिखन्तु। अध्यापिका मूल्यनिर्णयमपि करोतु।

मूल्यनिर्णयसूचिकाः

आशयावगमनम्।

विविच्य ज्ञानम्।

लेखनसामर्थ्यम्।

परिस्थितिं रोगनिवारणं च

भूमिरिव प्राधान्यमर्हन्ति जलं प्राणवायुश्च। वसुधा मलिना भवति चेत् तस्यां जायमानानि मलिनानि भवेयुः। मालिन्ययुक्तानां सस्यानां धान्यानां जलस्य वायोः च उपयोगेन जनाः रुग्णा; भविष्यन्ति। अतः परिस्थितिः संरक्षणीया।

पलास्तिकवस्तूनाम् अमितोपयोगः न कार्यः। रासोर्वरकाणां स्थाने जैवकृषिः उचिता भवति। जैवकृषिणा रोगरहितसस्यसम्पत् जायते। एवं क्रियते चेत् रोगनिवारणं कर्तुं शक्यते। पलास्तिकवस्तूनां दाहः न कार्यः। तेषां उचितया रीत्या संस्करणं कार्यम्। वृक्षरोपणैः वायुमण्डलं शुद्धं भवति।

प्रवर्तनम् - 4 - अधोलिखितेभ्यः पदेभ्यः समानपदचयनम्।

उद्देश्यम् - समानपदचयनं, पर्यायपदज्ञानं च।

अध्यापिका अधः प्रदत्तानि पदानि चार्ट्पत्रे विलिख्य प्रदर्शयतु। छात्रा अनुबन्धे दत्तं अमरकोशकारिकाः पठित्वा समानपदानि विविच्य लिखन्तु। अध्यापिका मूल्यनिर्णयं करोतु। स्खालित्यं विना स्वस्वटिप्पणीपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु।

मूल्यनिर्णयसुचिकाः पदपरिचयः।अर्थज्ञानम् ।
उचितानां पदानां चयनम्।

शाखी, धरा, भूमिः, वारि

तरु विटपी धरित्री पयः

पादपः आपः सलिल, धरणी

वृक्षः	**वसुधा**	**जलम्**
शाखी	भूमिः	वारि
विटपी	धरित्री	पयः
पादपः	धरणी	सलिलम्

प्रवर्तनम् 5 - चर्चां कृत्वा टिप्पणीलेखनम्।

उद्देश्यम् - मालिन्यसंस्करणम्।

प्रक्रिया

छात्रान् संघान् कृत्वा गृहे विद्यालये परिस्सरेषु च वर्तमानानि मालिन्यानि दूरीकर्तुं कथं शक्यन्ते इति कार्यमधिकृत्य चर्चायै कर्तुं प्रेरयति। चर्चानन्तरं विलिख्य प्रतिसंघम्

एकैकः कक्ष्यायाम् अवतारयतु। अध्यापिका क्रोडीकृत्य फलके लिखतु। टिप्पणीपुस्तके लेखनाय छात्रान् निर्दिशतु मूल्यनिर्णयमपि करोतु।

मूल्यनिर्णयसूचिकाः- आशयावगमनम्।

वाक्यघटना ।

भागभागित्वम्।

क्रोडीकृतं रूपं प्रायेण तावत् -

1. जैवरूपाणां मालिन्यानां तत्तद्भवने एव भूमौ निक्षेपः कार्यः।
2. जैवकृषिः कार्या।
3. रासोर्वरकाणाम् अमितोपयोगः न कार्यः।
4. पलास्तिकवस्तूनां संस्करणं कार्यम्।
5. जैवकृषिः प्रोत्साहनीया।
6. जैवमालिन्यानि जैवकृषिं प्रोत्साहयन्ति।

एककम् -2
संस्कृतिः

२. मातृस्नेहः (कथा)

आमुखम्

पौराः संस्कारसंपन्नाः भवेयुः। तेषु सद्गुणाः वर्धितव्याः। तदर्थं बाल्यादारभ्य सारोपदेशकथानां पठनं सहायकं भवेत्। अतः अस्मिन्नेकके मातृस्नेहरूपा काचन कथा भ्रातृस्नेहसूचकं कविताभागं, महात्मनः राजारजवर्मणः, जीवनचरितं चान्तर्भवति।

कथाः प्रायेण संस्कारपोषिकाः भवन्ति। ताः विनोददायिकाः, विज्ञानदायिकाः जीवितोपकारकाः सदुपदेशदायिन्यः भवन्ति।प्रत्यक्षतया उपदेशापेक्षया कथाभिः विद्यमानाः सन्देशाः जनमनांसि हठादाकर्षन्ति । कर्णात् कर्णं प्रचलिता काचन जानपदकथा अत्र दीयते।

उद्देश्यम् - स्नेहस्य-विशिष्य मातृस्नेहस्य महत्वम् अधिकृत्य बोधोत्पादनम्।

पठननैपुणी - कथाकथने, लेखने, कथावस्तम्भक्रमीकरणे च नैपुणीसम्पादनम्

आधारग्रन्थसूची- जातककथाः, जानपदकथाः, कथासरित्सागरः।

कालांशः - 12

ऐ.सी.टी - समानकथाशयप्रतिपादकानां रूपकाणां गीतानां च प्रदर्शनम्।

आशयः/ धारणाः/ व्यवहाररुपाणि	पठनप्रवर्तनानि/ पठनतन्त्राणि	पठनाधिगमाः
कथा(मातृस्नेहः) कथां पठति। संक्षेपं पठति। क्रमीकरणम्।	कथायाः सस्वरवाचनम्। पदार्थज्ञानम्।पदच्छेदः, कथाकथनं आशयमवगम्य कथायाःसंक्षिप्यलेखनम् । सूचनाः उपयुज्यअव्ययचयनं,। पट्टिकाकरणम्।क्रियापदचयनम्। समानार्थपदचयनम्।कथास्तम्भ क्रमीकरणम्।संबोधनारूपाणां चयनम्। इष्टतमकथापात्रविषये टिप्पणीलेखनम्।	कथां सस्वरं वाचयति । पदार्थं लिखति ।पदच्छेदं, विग्रहवाक्यं च लिखति। कथां कथयति।कथां संक्षिप्य लिखति।अव्ययानि चित्वा पट्टिकारूपेण लिखति।क्रियापदानि लिखति।समानार्थकपदानि निरीक्ष्य लिखति।कथास्तम्भक्रमीकृत्य पूर्णाशयसहितां कथां लिखति। संबोधनारूपाणि पदानि लिखति।इष्टतमं कथापात्रम् अधिकृत्य टिप्पणीं लिखति।

प्रवर्तनम् 1 - कथायाः सस्वरवाचनम्।

उद्देश्यम् - कथायाः आशयग्रहणम्। कथाकथनसामर्थ्यम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः कक्ष्यायां प्रविश्य - 'प्रियछात्राः;, सर्वे कथां श्रोतुमुत्सुकाः खलु? कथामेकां श्रुत्वा, तदन्तर्गतं गुणपाठं वक्तुं प्रयत्नं कुर्वन्तु। सर्वे सज्जाः वा?छात्राः (अत्युत्साहेन) आम् आम् सज्जाः।अनन्तरम् अध्यापकः कथां वदति।

अथवा

ऐ.सी.टी साहाय्येन कथाप्रतिपादकं नाटकं गीतं वा प्रदर्शयति।

यथा-

पूतप्पाट्ट् (भूतगीतम्)
(इडश्शेरी गोविन्दन् नायर् (मलयालम्)

प्रतिदिनं विद्यालयं गच्छन्तं बालं एका स्त्री स्नेहनाट्यैः वशीकरोति। एकदा काचन राक्षसी स्त्रीरूपेण कञ्चन शिशुम् अपहृत्य दूरं गच्छति। स्वपुत्रमन्विष्य प्रस्थिता बालस्य माता यक्षिणी- मुपगच्छति। स्वपुत्रं प्रतिददातु इति वारं वारम् प्रार्थयता तथापि सा यक्षिणी शिशुं न दत्तवती। अपि चण्डवातेन, महत्या वृष्ट्या च बहुधा तां मातरं पीडितवती। तथापि सा माता सोद्यमात् न विरराम। अन्ते यक्षिणी अवदत् 'अन्यं शिशुं ददाम्यहं, तं स्वीकृत्य गच्छतु इति। किन्तु माता तां व्यवस्थां नाङ्गीकृतवती। मातुः निरन्तरयाचनां (श्रुत्वा) यक्षिणी अवदत् - 'भवत्याः नेत्रे मह्यं ददाति चेत् स्वपुत्रं ददामीति। नेत्रदानमङ्गीकृतवती माता तथा अकरोत्। अनन्तरं यक्षिणी तृणसमूहैः निर्मितं पुत्रमदात्।

स्वपुत्रमिति विचार्य अतितुष्टा दर्शनविहीना माता तं स्नेहपरिलालनपुरस्सरं आलिङ्गनमकरोत्। सत्यं ज्ञात्वा दुःखिता कोपिष्ठा च सा माता यक्षिणा शापं दत्तवती। शापवचनात् दुःखिता यक्षिणी क्षमायाचनेन, मात्रे स्वपुत्रं, नेत्रदर्शनंभाग्यं चादात्। पुत्रस्नेहपरायणा माता स्वशिशुना सह गृहमगच्छत्।

अध्यापकः	-	कथाां/प्रदर्शनं श्रद्धापूर्वम् अवगतवन्तः वा?
छात्रा	-	अत्युत्तममासीत् महाशय! नितरां तुष्टाः।
अध्यापकः	-	एवं चेत् कथान्तर्गतः गुणपाठः वक्तुं शक्यते वा?
छात्राः	-	मातुः स्नेहः, मातृस्नेहः (इत्येवं छात्राः वदन्ति)
अध्यापकः	-	तर्हि समानाशययुक्तां कामपि कथां पठामः।
	-	कथामवगम्य, आशयमवगम्य च स्ववाक्येन वक्तुं प्रयत्नं

कुर्वन्तु। मित्रैः सह मिलित्वा संघशः उपविश्य संक्षिप्य लिखितुं च श्रमः करोतु।अहमपि साहाय्यं ददामि ।

सर्वे पाठपुस्तकम् उद्घाटयन्तु। छात्राः तथा कुर्वन्ति। अध्यापकः सस्वरम् उच्चैः पठति। छात्राः श्रद्धां कुर्वन्ति।

प्रवर्तनम् 2 - संश्लिष्टपदचयनम्।

उद्देश्यम् - समस्तपदचयनम् ।सन्धिच्छेदः। पदार्थलेखनम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः कथाभागं सस्वरम् उच्चैः च पठित्वा, समस्तपदानि वक्तुं निर्दिशति। छात्राः तथा कुर्वन्ति। संश्लिष्टपदानां पदच्छेदं लेखनाय अध्यापकः प्रेरयति। एकैकस्य पदच्छेदं कर्तुम् एकैकस्य छात्रस्य अवसरं ददाति।

उदाहरणम् -

शिशुरेव	-	शिशुः + एव।
आनयेति	-	आनय + इति।
एवोपायः	-	एव + उपायः।

उदाहरणवत् पदच्छेदं लिखन्तु

तमचोरयत्	-	तम् + अचोरयत्।
तूष्णीमतिष्ठत्	-	तुष्णीम् + अतिष्ठत्।
किमपि	-	किम् + अपि।
अनयोर्मध्ये	-	अनयोः + मध्ये।
उभयोमेध्य	-	उभयोः + मध्ये।
महिलयोर्मध्ये	-	महिलयोः + मध्ये।
शिशोर्मध्ये	-	शिशोः + मध्ये।

प्रवर्तनम् 3 - समानपदचयनम्।

उद्देश्यम् - पदार्थज्ञानम्। नूतनपदज्ञानम्।

पाठभागं सम्यक् पठित्वा, शब्दकोशं च निरीक्ष्य समानार्थकशब्दं चिनोतुं निर्दिशति। तदर्थं छात्राणां गणनिर्माणं करोति। चितानि पदानि कक्ष्यायाम् अवतारयति। अध्यापकः संशोध्य स्खालित्यानि परिहृत्य श्यामफलके लिखति, छात्रास्तु टिप्पणीपुस्तके लिखन्ति।

उदा -

वनिता	=	महिला।
कोलाहलः	=	कलहः।
तूष्णीम्	=	निःशब्दम्।

प्रवर्तनम् 4 - कथायाः संक्षिप्य लेखनम्

उद्देश्यम् - कथापरिज्ञानम्। संक्षिप्यलेखनसामर्थ्यम्। उपदेशग्रहणम्।

अध्यापकः छात्राणां संघद्वयनिर्माणं करोति। अनन्तरं कथाभागं सम्यक् पठित्वा, चर्चां कृत्वा कथायाः संक्षिप्य लेखनाय निर्दिशति। उचितावसरे अध्यापकः सहायं करोति। संघरूपेण लिखितां संक्षिप्तकथायां पठनाय निर्दिशति। एकैक संघः आगत्य कक्ष्यायाम् अवतारयति। अध्यापकः स्खालित्यानि संशोध्य निवारयति।

पुनः संघद्वयस्य कथासंक्षेपं क्रोडीकृत्य अध्यापकः श्यामफलके लिखति। छात्रास्तु टिप्पणिपुस्तके लिखन्ति।

प्रच्छन्नवेषधारी राजा सोमदत्तः यात्रावसरे क्रन्दनं श्रृणोति। तत्रागत्य शिशुविषये संजातः कलहः ज्ञायते। द्वे महिले शिशोः मातृत्वविषये कलहः कुरुतः इति अवगम्य तत्परिहारार्थमुपायं वदति। सः राजा भटेनानीतेन खड्गेन शिशुं द्विधा कृत्वा समस्यापरिहारः निर्दिशति। स्वशिशोः वैदनामसहमाना यथार्थमाता तं परिहारं नेच्छति। नायं मम शिशुः, अपरायै एव ददातु इति तस्याः वचनं श्रुत्वा मतिमान् राजा पुत्रं तस्यै एव ददाति। अन्यां तु कारागृहं प्रेषयितुं निर्दिशति च।

शिशुपरायणा माता - शीर्षकम्।

प्रवर्तनम् 5 - क्रियापदचयनम्

उद्देश्यम् - क्रियापदज्ञानम्।
लङ् लकारस्य विशेषपरिचयः।

कक्षायाम् आगत्य अध्यापकः पाठभागस्थानि क्रियापदानि निर्धार्य लिखितुं निर्दिशति। अध्यापकः छात्रेष्वेकं दिनेशम् आहूय पठनाय निर्दिशति पठन्तं दिनेशं प्रदर्श्य अध्यापकः प्रश्नं पृच्छति। दिनेशः किं करोति?

छात्राः - दिनेशः पठति। इति वदति। तस्य पठनविरामे - दिनेशः अपठत् इति वदति। एवं वर्तमानकाल - भूतकालभेदं प्रदर्श्य तथा द्वित्रान् छात्रान् वक्तुं प्रेरयित्वा कालभेदं पाठयति। अनन्तरं वैयक्तिकरूपेण क्रियारूपचयनाय निर्दिशति।

यथा - पठति - अपठत्

अन्यानि क्रियापदानि

अश्रृणोत्, अपृच्छत्, अवदत्, अगच्छत्, अचोरयत्, अकरोत्, आदिशत्, अयच्छत्, अतिष्ठत्।

तथा लट् लकाररूपाणि

प्रवर्तते (आत्मनेपदी)। करोमि, इच्छति, आयाति।

कुरू, ददातु - लोट् लकारः।

प्रवर्तनम् 6 - पट्टिकाकरणम्

उद्देश्यम् - अव्ययपदचयनम्

अव्ययपदचयनम् कृत्वा पट्टिकारूपेण लेखनाय निर्दिशति। क्त्वान्त - तुमुन्नन्त - ल्यबन्तानां प्रतिपादनम् उदाहरणसहितम् अध्यापकः प्रदर्श्य पाठभागस्थान् शब्दान् चिनोतुं प्रेरयति। छात्राणां कथने जातानि स्खालित्यानि परिहृत्य अध्यापकः श्यामफलके लिखति। छात्रास्तु टिप्पणीपुस्तके लिखन्तु।

उदा -	**क्वान्तम्**	**ल्वबन्तम्**	**तुमुन्नन्तम्**
	गत्वा	निधाय	नेतुम्
	श्रुत्वा		
	कृत्वा	समालिङ्ग्य	
	पतित्वा		
	उक्त्वा		

प्रवर्तनम् 7 - कथास्तम्भक्रमीकरणम्।

उद्देश्यम् - कथायाः ज्ञानम्।
क्रमीकरणसामर्थ्यम्।
घटनायाः पौर्वापर्यबोधः।

अध्यापकः कथां सविशदं बोधयति। छात्रा सम्यक् अवगच्छन्ति च। अनन्तरं कथासन्दर्भान् व्युत्क्रमरीत्या दत्वा तान् क्रमीकर्तुं निर्दिशति। तदर्थमध्यापकः साहाय्यं करोति च।

छात्राणां संघद्वयं कृत्वा चर्चया क्रमीकरणं कर्तुं निर्दिशति। छात्राः संघशः उपविश्य क्रमीकरणाय श्रमः करोति।

पुनः लिखितक्रमं संघद्वयं कक्ष्यायाम् अवतारयति। अध्यापकः तैः लिखितं कथाक्रमीकरणं संशोध्य श्यामफलके लिखति। छात्राः स्वस्वटिप्पणीपुस्तकेषु लिखन्ति।

उदा -

1. सोमदत्तः कदाचित् मार्गेण गच्छति स्म।
2. सः एकं कलहमश्रृणोत्।
3. कलहस्य कारणम् अपृच्छत्।
4. द्वयो; महिलयोर्मध्ये शिशुविषये कलहः।
5. समस्याया; परिहारमहं करोमि सोमदत्तः अवदत्।
6. शिशुं द्विधा कृत्वा भवतीभ्यां ददामि।

7. धीमन्, मैवं कुरु, शिशुं तस्यै एव दीयताम्।

8. असत्यवादिनीम् अपरां महिलां कारागृहं नेतुं भटानादिशत्।

प्रवर्तनम् 8 - संबोधनापदचयनम्

उद्देश्यम् - प्रथमाविभक्तिं तथा संबोधनप्रथमां च जानाति।
संबोधनशब्दानां स्वरूपवगच्छति।

अध्यापकः पाठभागं पठित्वा संबोधनरूपशब्दान् संग्रहाय छात्रान् निर्दिशति। व्यक्तिशः चित्वा कथनाय प्रेरयति। एकैकः वदतु।

छात्राः - महात्मन्। पुनः एकैकः एकैकमुक्त्वा संगृह्यते। तदानीमध्यापकः क्रोडीकृत्य श्यामफलके लिखति। छात्राः स्वटिप्पणीपुस्तके लिखन्ति च

धन्यात्मन्।

महाशय।

धीमन्।

प्रवर्तनम् 9 - कथापात्रचित्रणम्।

उद्देश्यम् - स्वभावविशेषज्ञानेन उत्तमगुणसमार्जनम्।

कथायां का वनिता इष्टतमा? कुतः? कथायाः समग्रपठनानन्तरं छात्रैः किं किमधीतम् इत्यवगन्तुम् अध्यापकः चर्चां कर्तुं छात्रान् निर्दिशति। चर्चायाः अन्ते इष्टतमा माता का इति विषयमधिकृत्य टिप्पणीलेखनाय प्रेरयति। तदर्थं संघद्वयनिर्माणं कृत्वा, कथायां विद्यमानानि कथापात्राणि अध्यापकः सूचयति। छात्राः गणे लिखत्वा अवतारयन्ति अध्यापकः स्खालित्यं परिहृत्य फलके लिखति। छात्राः स्वटिप्पणीपुस्तके लिखन्ति।

कथाः उपदेशात्मिकाः तथा संस्कारसंवर्धिकाश्च भवन्ति। अत एव कथाः पठित्वा छात्राः गुणसम्पन्नाः भवेयुः। लोके सर्वत्र स्नेहच्युतिः वर्धते। मातुः मनसि पुत्रान् प्रति विद्यमानस्य स्नेहस्य महत्वज्ञानम् उत्तमव्यक्तित्वविकासाय साहायकं भवति।

मातृस्नेहः इत्यस्यां कथायां प्रधानतया त्रीणि कथापात्राणि सन्ति। राजा सोमदत्तः, पुत्रस्य यथार्थमाता, असत्यभाषिणी स्त्री इत्येवम्। तेषु कथापात्रेषु मम इष्टतमा वनिता शिशोः यथार्थमाता भवति।

सा माता स्वपूत्रं प्रति स्नेहमयी, कारुण्यशीला तथा स्वपुत्रस्य वेदनानभिलषिणी चाभवत्। राजसन्निधौ राजभटैः आनीतस्य पुत्रस्य अधीनविषये सञ्जातां समस्यां परिहर्तुं समर्थेन राज्ञा शिशुच्छेदनम् इति व्यवस्था निर्दिष्टा। तदा व्याजस्त्री व्यवस्थाम् अङ्गीकरोति। स्वपुत्रस्य छेदनम्/वेदनाम् असहमाना सा माता एवम् अवदत् - एषः शिशु; मदीयः न, तस्यै एव ददातु' इति। वचनमिदं तस्याः पुत्रस्नेहं द्योतयितुं पर्याप्तमेव।

अन्ते स्वशिशोर्लाभे, यथार्थमातुः स्नेहप्रकटनं जनमनांसि नितराम् अस्पृशत्। एतादृशं स्नेहम् अनुभूय वर्धितस्य शिशोः मनसि स्नेहस्य सुवर्णमयूखाः आमरणं विराजन्ते।।

जानपदकथाःपुरा भारतवर्षे विविधेषु जनपदेषु तत्तद्देशसंबद्धाः कथाः व्यापकरूपेण प्रचलिताः अभवन्। तादृश्याः कथाः कर्णाकर्णिकया (कर्णात् कर्णं) जनसमूहे प्रचरिताश्च वर्तन्ते। एवं चेदपि एतादृश्यः कथाः जातककथासु, बीरबलकथासु, तेन्नालिरामन् कथासु च अन्तर्भूताश्च भवन्ति। जनमनसि श्रेष्ठगुणोद्पादनं, तद्वारा उत्तमव्यक्तित्वं - बोधयितुं च एताः कथाः उपकारकाः भवन्ति।

ईसोप् कथा :

क्रि.पू 620 तमे एत्योप्यादेशे जात भवति ईसोप् इति विश्वस्यते। क्लान्तस्, जाद्मोन् इत्येतयोः किंकर (दासः) अयं ईसोप् वाक्चातुर्ये, फलितबोधे, ज्ञानसंपत्तौ च अन्यतमः आसीत्।

क्रिः पू 320 तमे वर्षे प्रथमतया ईसोप् कथाः समाहृताः इति विश्वासः। गुणपाठरूपेण रचिताः भवन्ति अत्रत्याः कथाः। अत्रापि मृगाः (पशवः) भवन्ति प्रधानकथापात्राणि। एवं स्वस्वप्रवृत्तिदूष्याद् जातस्य अनर्थत्वं, तथा बुद्धितीव्रतया लब्धस्य सौभाग्यस्य च कथाः सरसरूपेणात्र प्रतिपाद्यन्ते। सोक्रट्टीस् महाशयः कथामिमां पद्यरूपेण रचितवान्। इति ।

अधिकवाचनांशः

पञ्चतन्त्रम्

विष्णुशर्मणा विरचिता विश्वप्रसिद्धकथा भवति पञ्चतन्त्रम्। अत्र पञ्चतन्त्राणि विद्यन्ते। मित्रलाभः मित्रभेदः, लब्धप्रणाशः, अपरीक्षितकारकम्, काकोलूकीयम्। पञ्चतन्त्रकथायां पक्षिणः, मृगाश्च (पशवः) भवन्ति कथापात्राणि।

हितोपदेशः

कर्मविमुखान् अलसान् राजपुत्रान् राज्यतन्त्रं पाठयित्वा कर्मोत्सुकं कर्तुं निश्चितस्य सुदर्शनमहाराजस्य निर्देशानुसारं आगतः नारायणपण्डितः सरसाभिः कथाभिः लक्ष्यं साधितवान्। तादृशानां कथानां संग्रहः हितोपदेशनाम्ना अपि क्रोडीकृतः दृश्यते।

जातककथा :

गौतमबुद्धस्यजन्म संबद्धाः कथाः जातकमालाः इति नाम्ना प्रसिद्धाः वर्तन्ते। मानवजीवितं प्रभापूर्णं कर्तुं श्रीबुद्धेन स्वशिष्यसमूहाय उपदिष्टाः कथाः अनेन नाम्ना प्रसिद्धाः प्राप्ताः भवन्ति। गौतमराजकुमारस्य इति जननात्पूर्वं श्रीबुद्धेन मनुष्यरूपेण, अन्योन्यजन्तुरूपेण च शताधिकानि जन्मानि स्वीकृतानि इति विश्वस्यते। एकैकस्मिन् जन्मनि अतुल्यान्यनुभवानि स्वायत्तीकृत्य श्रीबुद्धः अन्ते गौतमबुद्धजन्मावसरे स्वशिष्याय उपदिष्टवान्। तृतीयशतके श्रीलङ्कायामेव एतादृशः कथाः समाहृत्य प्रचरिताः श्रूयन्ते।

३. केरलपाणिनिः (जीवनचरित्रम्)

आमुखम्

केरलेषु अनेके बहुभाषापण्डिताः सन्ति। तेषु प्रमुखाः सन्ति कुमारनाशान्, उल्लूर्, वल्लत्तोल्, केरलवर्मा वलियकोयितम्पुरान्, कोडुङ्ङल्लूर्कुञ्ञिक्कुट्टन् तम्पुरान्, ए.आर्. राजराजवर्मा प्रभृतयः। संस्कृतभाषया विरचितं पाणिनीयम् आधारीकृत्य कैरल्यां व्याकरणग्रन्थस्य रचनया 'केरलपाणिनिः' इति विख्यातः बभूव ए.आर.राजराजवर्मा। तस्य महात्मनः जीवनचरितं छात्राणां स्वभाववरूपीकरणे साहाय्यकं भवेदित्यतः पाठेऽस्मिन् समायोजितम्।

आशयः/ धारणाः/ व्यवहाररुपाणि	पठनप्रवर्तनानि/ पठनतन्त्राणि	पठनाधिगमाः
केरलपाणिनिः (उपन्यासः)। उद्देश्यम्- महतां जीवचरितपठनेन स्वभाववरूपीकरणम्।	सस्वरवाचनम्, पदार्थचयनम्, पदविश्लेषणम्, प्रश्ननिर्माणम्, जीवनचरितलेखनम्, लङ् रूपाणां चयनम्, पट्टिकाकरणम्। ह्रस्वचित्रप्रदर्शनम्।	सस्वरं वाचयति। संश्लिष्टपदानां चयनं करोति। प्रश्नान् निर्माति। जीवनचरितं लिखति। लङ् रूपाणां चयनं करोति। पट्टिकां पूरयति। महात्मानां जीवनचरितं ज्ञात्वा लिखति।

प्रवर्तनम् 1 - जीवचरित्रवाचनम्।

उद्देश्यम् - संश्लिष्टपदचयनम् अर्थलेखनम् आशयग्रहणं च।

प्रक्रिया - जीवनचरितलेखनानि बहूनि सन्ति।

अध्यापिका कुशलप्रश्नरूपेण एवं छात्रान् पृच्छति ***पय्योलि एक्सूप्रस्*** कः? गानगन्धर्वः कः? गानकोकिलः कः? छात्राः उत्तराणि वदन्ति। ततः संस्कृतसाहित्यस्य प्रामाणिकव्याकरणग्रन्थः कः? अष्टाध्यायी। अष्टाध्यायिनः अपरं नाम किम्? पाणिनीयम्। पाणिनीयस्य कर्ता कः? पाणिनिमहर्षिः। ततः कैरलीसाहित्ये प्रसिद्धः व्याकरणग्रन्थरचयिता कः? ए.आर्. राजराजवर्मा। ए.आर्. राजराजवमर्णः अपरं नाम किम्? केरलपाणिनिः। संस्कृते विख्यातः व्याकरणग्रन्थः भवति पाणिनिना विरचितं पाणिनीयम्। कैरलीसाहित्ये प्रसिद्धः वैयाकरणः ग्रन्थरचयिता भवति ए.आर्. राजराजवर्मा ।

छात्रान् संघीकृत्य पाठभागस्य सम्यक् वाचनाय निर्दिशतु। वाचनानन्तरं संश्लिष्टपदानां चयनाय, नूतनपदानाम् अर्थान् शब्दकोशं निरीक्ष्य लेखनाय पदच्छेदलेखनाय च निर्दिशतु। अनुबन्धं पठित्वा शोधयतु। अध्यापिका उचितं साहाय्यं ददातु।

पदच्छेदाः

पदार्था

प्रथमगणनीयः श्रेष्ठः (प्रथमतया गणयितुं योग्यः।)

पितरौ - माता पिता च।

मातुलः - मातुः सोदरः।

व्यरचयत्- विरचयामास।

पदच्छेदाः	-	लब्धजन्माभूत्	-	लब्धजन्मा + अभूत्।
		इत्यादयः	-	इति + आदयः।
		महाकाव्यञ्च	-	महाकाव्यं + च।
		मृतिमुपगतः	-	मृतिम् + उपगतः।

प्रवर्तनम् 2 - क्रियापदविवेचनम्, लेखनम्

उद्देश्यम् - लकारपरिचायनम् (लङ्रूपाणां ज्ञानम्)

प्रक्रिया - पाठभागं पठित्वा क्रियापदविवेचनाय निर्दिशतु।

अनन्तरम् अनुबन्धं पठित्वा लङ्रूपाणां विवेचनाय निर्दिशतु। उदाहरणानुसारं पट्टिकापूरणाये निर्दिशतु। टिप्पणिपुस्तके लिखतु। अध्यापिका स्खालित्यं परिहरतु।

लङ्रूपाणि	**लट्रूपाणि**
अभवत्	भवति
—	पठति
अलिखत्	–
–	विरचयति
आसीत्	–

लङ्रूपाणि	**लट्रूपाणि**
अभवत्	भवति
अपठत्	पठति
अलिखत्	लिखति
व्यरचयत्	विरचयति
आसीत्	अस्ति।

प्रवर्तनम् 3 - पट्टिकाकरणम्

उद्देश्यम् - कवीनां नामान्तरपरिचायनम्।

प्रक्रिया

पाठभागस्य पठनानन्तरं अध्यापिका कक्ष्यायां कवीनां नामान्तरणि च विलिख्य चार्ट्पत्रे प्रदर्शयतु। सम्यग् वाचनाय निर्दिशतु।

कविः	नामान्तरम्
कालिदासः	कविकुलतिलकः।
भारविः	आतपत्रभारविः।
ए.आर् राजराजवर्मा	केरलपाणिनिः।
मुरारिः	इन्दुमुरारिः।
वाल्मीकिः	आदिकविः।
माघः	घण्डामाघः।
वल्लत्तोल् नारायणमेनोन्	केरलवाल्मीकिः।
बाणभट्टः	तुरङ्गबाणः।
कोडुङ्ङल्लूर् कुञ्ञक्कुट्टन्तम्पुरान्	केरलव्यासः।
श्रीकण्ठः	भवभूतिः।

अनन्तरम् अनुबन्धं पठित्वा पट्टिकापूरणाय निर्दिशतु।

केरलव्यासः, केरलवाल्मीकिः, आदिकविः, केरलवाल्मीकिः, केरलव्यासः, केरलपाणिनिः

कविः	**नामान्तरम्**
ए.आर् राजराजवर्मा	केरलपाणिनिः।
कालिदासः	
वाल्मीकिः	
वल्लत्तोल् नारायणमेनोन्	
कोडुङ्ङल्लूर, कुञ्ञिक्कुट्टन् तम्पुरान्।	

उत्तराणि

कवि	नामान्तरम्
ए.आर् राजराजवर्मा	केरलपाणिनिः।
कालिदासः	कविकुलतिलकः।
वाल्मीकिः	आदिकविः।
केरलकालिदासः	केरलवर्मा वलियकोयितम्पुरान्
वल्लत्तोल् नारायणमेनोन्	केरलवाल्मीकिः।
कोडुङ्ङल्लूर् कुञ्ञिकुट्टन्तम्पुरान्	केरलव्यासः।

प्रवर्तनम् 4 - प्रश्नवाचकशब्दानुपयुज्य वाक्यपूरणम्।

उद्देश्यम् - प्रश्नवाचकशब्दानां परिचायनम्।

प्रक्रिया

अध्यापिका प्रश्नवाचकशब्दान् चार्ट्पत्रे विलिख्य प्रदर्शयतु। छात्रान् सम्यग् वाचनाय निर्दिशतु। टिप्पणिपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु। अनन्तरं पठनप्रवर्तने वर्तमानं मञ्जुषातः चित्वा लेखनाय निर्दिशतु। यथासमयम् अध्यापिका साहाय्यं करोतु।

चार्ट्पत्रम्

कदा	-	എപ്പോൾ?
केन	-	ഏത് പ്രകാരത്തിൽ/ ആരാൽ/ എന്തിനാൽ
कति	-	എത്ര?
कुत्र	-	എവിടെ?
कौ	-	ആരൊക്കെ?
किम्	-	എന്ത്?
कस्य	-	ആരുടെ?
कस्मात्	-	ആരിൽ നിന്ന്, എന്തുകൊണ്ട്?
कः	-	ആര്?

उचितान् प्रश्नवाचकशब्दान् पूरयतु।

(कदा, केन, कति, कुत्र, कौ, किम्, कस्य, कस्मात्, कः?)

1. केरलपाणिनिः ....?
2. ए.आर्. राजराजवर्मा .... प्राथमिकविद्याभ्यासमवाप?
3. ए.आर्. महाशयस्य नामान्तरं...............?
4. पाणिनीयम् .... विरचितम्?
5. केरलपाणिनिः .... लब्धजन्माभूत्?
6. ए.आर् महाशयेन .... ग्रन्थाः विरचिताः ?
7. ए.आर्. राजराजवर्मणः पितरौ.................?
8. कैरलवर्मा .... मातुलः आसीत्?
9. ए.आर्..................... मृतिमुपगतः?

उत्तराणि

1. केरलपाणिनिः कः?
2. ए.आर्. राजराजवर्मा कस्मात् प्राथमिकविद्याभ्यासमवाप?
3. ए.आर्. महाशयस्य नामान्तरं किम्?
4. पाणिनीयम् केन विरचितम्?
5. केरलपाणिनिः कुत्र लब्धजन्माभूत्?
6. ए.आर् महाशयेन कति ग्रन्थाः विरचिताः ?
7. ए.आर्. राजराजवर्मणः पितरौ कौ?
8. केरलवर्मा कस्य मातुलः आसीत्?
9. ए.आर्. कदा मृतिमुपगतः?

प्रवर्तनम् 5 - पदसूर्यात् सूचनाः स्वीकृत्य स्वमतानि समायोज्य जीवनचरितं रचयत।

उद्देश्यम् - **महात्मनां जीवचरित्रपठनेन स्वभावरूपीकरणम्।**

प्रक्रिया - पाठभागं सम्यक् पठित्वा जीवनचरितलेखनाय निर्दिशतु। कक्ष्यायाम् अवतारयतु। टिप्पणिपुस्तके लिखतु।

सूचना -

नाम	-	ए.आर्. राजराजवर्मा (केरलपाणिनिः)
पितरौ	-	कुञ्ञिक्काव् तम्पुराट्टी, वासुदेवन् नम्पूतिरिः च।
जन्मस्थलम्	-	चङ्ङनाश्शेरिस्थे लक्ष्मीपुरे प्रासादे
विद्याभ्यासः	-	सर्वकलाशालातः विरुदम् (बिरुदानन्तरबिरुदम्)
योगदानम्	-	लघुपाणिनीयम्, केरलपाणिनीयम् शब्दबोधिनी।
जीवनकालः	-	अष्टत्रिंशदधिकसहस्रम्- त्रिनवत्यधिकसहस्रम्।

जीवनचरितम्

ए.आर्. राजराजवर्मा चङ्ङनाश्शेरिस्थे लक्ष्मीपुरे प्रासादे लब्धजन्मा*f*भूत्। तस्य माता कुञ्ञिक्काव् तम्पुराट्टी पिता वासुदेवन् नम्पूतिरिः च। सर्वकलाशालातः बिरुदं (बिरुदानन्तरबिरुदं) सम्पाद्य सप्तत्यधिकान् ग्रन्थान् व्यरचयत्। व्याकरणशास्त्रमधिकृत्य लघुपाणिनीयम्, केरलपाणिनीयम्, शब्दबोधिनी इत्यादयो ग्रन्थाः महात्मनानेन रचिताः। तस्य जीवनकालः कोलम्बाब्दे 1038-1093 आसीत्।

अनन्तरं पठनप्रवर्तने वर्तमानं पदसूर्यम् उपयुज्य गान्धिनः जीवचरित्रलेखनाय निर्दिशतु। तदवसरे साहाय्यं करोतु। अवतरणाय निर्दिशतु। परिष्कृत्य टिप्पणिपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु । एतादृशानं महात्मनां जीवचरित्रं सञ्चित्य, टिप्पणिपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु।

मोहन्दास् करंचन्द् गान्धी, गुर्जरेजु पोरबन्दर् देशः, जननम् 1-6-1869, राष्ट्रपिता, मृतिः 1869 जनुवरि 30, ओक्तोबर 2, अहिंसाव्रतम्, हरिश्चन्द्रनाटकम्, स्वातन्त्र्यसमरसेनानी, माता पुत्तलीभाई पिता करंचन्द्।

राष्ट्रपिता।

मोहन्दास् करंचन्द् गान्धिवर्यस्य जन्म गुजरात् राज्ये पोरबन्दर् नामके स्थले 1869 तमें वर्षे ओक्तोबर मासस्य द्वितीये दिने जातम्। तस्य माता पुत्तलीभाई, पिता करंचन्द् गान्धी च। सः अहिंसावादी आसीत्। हरिश्चन्द्रनामकं नाटकस्यदर्शनेन सः सत्यसन्धतम् आजीवं पालयितुं निश्चितवान्। स्वातन्त्र्यसमरसेनानी अयं महात्मा 1948 जनुवरि 30 तमे वर्षे दिवंगतोऽभूत्।

सूचनाः-

नाम	-	स्वातिमहाराजः
जननं	-	1813
पितरौ	-	चङ्ङनाश्शेरिस्थो राजराजवर्मा, लक्ष्मीभायि तम्पुराट्टी च।
कर्ममण्डलम्	-	राज्य भरणाधिकारी
योगदानम्	-	कविः, गायकः
बहुमतिः	-	गर्भश्रीमान्
मृतिः	-	1847

जीवनचरितम्-

1813 (त्रयोदशाधिकाष्टशतोत्तरसहस्रे) तमे वर्षे स्वातितिरुनाल् महाराजः जनिमलभत। तस्य पिता चङ्ङनाश्शेरिस्थो राजराजवर्मा, माता लक्ष्मीभायि तम्पुराट्टी च। तस्य जननसमये राजवंशे पुरुषसन्ततिः नासीत्। अतः गर्भस्थ एवायं राज्यधिकारी भूत्वा 'गर्भश्रीमान्' इति प्रसिद्धिमवाप। स्वातिनक्षत्रे भूजातोऽसौ रामवर्मा पश्चात् स्वातितिरुनाल् रामवर्मेति प्रख्यातश्च। बाल्ये एव अनेके भाषाः अपठत्। संगीतसाहित्यकलासु निष्णातोऽयं महात्मा प्रसिद्धः कविः गायकश्चाभवत्। 1847 तमे वर्षे चतुस्त्रिंशे वयसि दिवंगतः।

४. श्रीरामोदन्तम्। (काव्यम्)

आमुखम्

श्रीरामस्य उदन्तम् एव श्रीरामोदन्तम्। एतत् वात्मीकिरामायणस्य संग्रहीतपुनराख्यानम् भवति । ग्रन्थेऽस्मिन् रामायणकथा सरलभाषया सूचितमस्ति। बालैरपि अनायासं पठितुं योग्यः भवत्ययं पाठभागः।

....

आशयः/ धारणाः/ व्यवहाररुपाणि	पठनप्रवर्तनानि/ पठनतन्त्राणि	पठनाधिगमाः
श्रीरामोदन्तः (काव्यम्), काव्यास्वादनम् आलपनम्।, आयोध्याकाण्डमधिकृत्य ज्ञानम्।	कवितालपनम् । क्रियापदलेखनम् । आकांक्षारीत्या अन्वयलेखनम्। पदकेलीचालनम्। पट्टिकाकरणम्। पदपूरणम्। अक्षरपूरणम्। पर्यायपदलेखनम्।	कवितामालपति। क्रियापदानि लिखति। अन्वयं लिखति। पदकेलीं चालयति। पट्टिकां पूरयति। पदं पूरयति। अक्षरं पूरयति । पर्यायपदानि लिखति।

अध्यापिका कक्ष्यां प्रविश्य स्वाभाविकसंभाषणानन्तरम् आकाशवाण्यां कार्यक्रमं श्रुतवन्तः किल? इति पृच्छतु। आकाशवाण्यां कार्यक्रमः कथं समारब्धः इति? वन्दे मातरम् इति गीतेन आरब्धम् इति छात्राः वदन्ति। वन्देमातरम् इत्यस्य आलपनं कर्तुं निर्दिशति। ततः अन्यान् श्लोकान् ध्वनिमुद्रिकायाः साहाय्येन श्रावयतु। ततः पाठपुस्तकस्य उद्घाटनाय निर्दिशतु। पाठभागे दत्तं काव्यभागं सम्यक् पठनाय निर्दिशतु।

प्रवर्तनम् 1 - काव्यालपनम्।

उद्देश्यम् - काव्यं सतालमालपति।

प्रक्रिया

छात्रान् संघं कृत्वा पाठभागस्य सम्यक् वाचनाय निर्दिशतु। अनन्तरं काव्यभागं सतालमालपन्तु। यः संघः सम्यक् आलपति सः संघः अभिनन्दनीयः। इतरान् प्रेरयतु। अनन्तरम् अध्यापिका ध्वनिमुद्रिकायाः साहाय्येन काव्यभागं श्रावयतु।

मूल्यनिर्णयसूचिके

स्पष्टतया आलपनम्।

आशयावबोधः।

प्रवर्तनम् 2 - क्रियापदानां चयनम्।

उद्देश्यम् - क्रियापदपरिज्ञानम्।

प्रक्रिया

पाठं सम्यक् पठित्वा क्रियापदानां चयनाय छात्रान् निर्दिशतु। अनन्तरम् अवतारयन्तु। अध्यापिका यथोचितं साहाय्यं करोतु। स्खालित्यं विना टिप्पणीपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु, मूल्यनिर्णयमपि करोतु

मूल्यनिर्णयसूचिका : क्रियापदविवेचनम्।अर्थज्ञानम्
धात्वादिकज्ञानम्।

क्रियापदानि

प्रययौ	-	प्र पूर्वक या प्रापणे धातोः प.प.लिट् प्र.पु.ए.व।
समारेभे	-	सम् + आङ् +रभ् लिट् आ.प्र.पु .ए.व।
आदिशत्	-	आङ्+ दिश्- पर- लङ् प्र.पु ए.व।

निर्ययौ - निर् +या प्रापणे- आत्म लिट् प्र.पु ए.व।

ययाचे - याच् धातोः लिट्
आत्मनेपदी प्र.पु.ए.व।

अनुजज्ञे - अनु पूर्वक ज्ञा धातो; लिट्
आत्मनेपदी प्र.पु.ए.व।

अनुययुः - अनु या प्रापणे परस्मैपदी लिट्
प्र.पु.ब.व।

अगमत् - गम्लृ गतौ परस्मैपदी लुङ्
प्र.पु.ए.व।

उवास - वस् निवासे परस्मैपदी
लिट् प्र.पु.ए.व।

सन्ततार - सम् तृ प्लवनतरणे परस्मैपदी
लिट् प्र.पु.ए.व।

प्रवर्तनम् 3 - अन्वयलेखनम् ।

उद्देश्यम् - **आशयावबोधः।**
गद्यक्रमम्।

प्रक्रिया

काव्यभागस्य सम्यक् पठनान्तरं पदार्थ- पदच्छेद- क्रियापदविवेचनाय, लेखनाय च निर्दिशतु। अनन्तरं लघुलघुप्रश्नानुपयुज्य आशयानाविष्करोतु। ततः पुस्तकस्य अन्वयपठनाय निर्दिशतु। उच्चैः वाचनाय निर्दिशतु। टिप्पणिपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु।

यथा (प्रथमः श्लोकः)

एतस्मिन् + अन्तरे - एतस्मिन्नन्तरे।

पदार्थः समन्वितः - सहितः

युधाजितः - युधाजित् नामकस्य

प्रययौ - जगाम

इत्यादि रूपेण

प्रश्नाः अस्मिन् श्लोके क्रियापदं किम्? जगाम

कुत्र जगाम? गृहं जगाम।

कः? भरतः।

केन साकम्? शत्रुघ्नेन साकम्।

कदा? एकदा।

कस्य गृहम्? मातुलस्य गृहम्।

इत्यादिरूपेण आशयमाविष्करोतु। अनन्तरं पाठपुस्तके विद्यमानं अन्वयं लेखनाय निर्दिशतु। कक्ष्यायाम् उच्चैः वाचनाय निर्दिशतु। आशयं लेखनाय निर्दिशतु।

(एतादृशरीत्या अन्यान् श्लोकान् पाठयतु)

प्रवर्तनम् 4 - इष्टतमश्लोकचयनम्।

उद्देश्यम् - कवितास्वादनसामर्थ्यम्।

प्रक्रिया संघस्थान् छात्रान् पाठभागस्य सम्यक् वाचनाय निर्दिशति। अनन्तरं भवतः इष्टतमः श्लोकःकः? कारणं च लेखतु। एकैकः संघचर्चां कृत्वा सङ्घादेकः इति क्रमेण कक्ष्यायामवतारयति। अध्यापिका उचितं साहाय्यं ददातु। लेखनावसरे श्लोकः, आशयं कारणानि च सुष्ठु सूचितव्यानि ।

यथा- इष्टतमं श्लोकः।

दृष्ट्वा तं निर्गतं सीतालक्ष्मणश्चानुजग्मतुः।

सन्त्यज्य स्वगृहान् सर्वे पौराश्चानुययुर्द्रुतम्।

वनं गच्छन्तं रामं दृष्ट्वा सीता लक्ष्मणः च तं अन्वगच्छताम्। सर्वाः प्रजाः गृहाणि परित्यज्य तान् अन्वगच्छन्। अस्मिन् श्लोके भ्रातृस्नेहः, पतिस्नेहः पौराणां राजकुमारं प्रति प्रीतिः च यथावत् सूचिताः। अतः मम इष्टतमः श्लोकः।

प्रवर्तनम् 5 - कथायाः संग्रह्य लेखनम्।

उद्देश्यम्- आशयावगमनम्।

प्रक्रिया

अध्यापिका ध्वनिमुद्रिका द्वारा श्रीरामोदन्तस्य शेषभागः श्रावयित्वा आशयान् विशदीकरोतु। अनन्तरं लघु लघु प्रश्नानि पृच्छतु उत्तराणि क्रोडीकृत्य कथासंग्रहं श्यामफलके लिखतु। परिष्कृतं कथासंग्रहं प्रदर्सयतु। वाचनाय निर्दिशतु। टिप्पणिपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु।

1. रामः कस्य निर्देशानुसारं वनं गतवान्?

पितुः दशरथस्यष

2. रामस्य वनगमनकारणभूता का?

कैकेयी।

3. कैकेयी दशरथं प्रति प्रार्थितौ वरलाभौ कौ?

रामस्य वनगमनं, भरतस्य राज्याभिषेकं च।

4. वनगमनसमये रामेण सह कौ आस्ताम्?

लक्ष्मणः, सीता च।

5. दशरथस्य निर्देशानुसारं भरतः राज्याभिषेकाय नियुक्तः । तदानीं तस्य प्रतिकरणं कथम् आसीत्?

अहं राज्याभिषेकाय सन्नद्धः न, रामविहीने देशे अहमपि न स्थास्यामि इति भरतः अवदत्।

6. भरतस्य वचनं श्रुत्वा रामस्य उत्तरं किमासीत्?

पितुः आज्ञापालनं जीवितधर्मः, तथा प्रजापालनं कुलधर्मः। प्रजाः मुहूर्तमपि अनाथाः न भवेयुः।

7. रामवचनेन वीतदुःखः भरतः किम् अवदत्?

अयोध्यामहं पालयामि, किन्तु भवदागमनपर्यन्तम् अयोध्यायाः बहिः स्थित्वा जनान् पालयामि।

8. वनागमनावसरे भरतः रामं किं प्रार्थितवान्? किमर्थम्?

रामस्य पादुके। रामस्य असान्निध्यं न बाधितुम्?

9. भरतः पादुके किम् अकरोत्?

भरतः रामस्य पादुके सिंहासने संस्थाप्य रामप्रत्यागमनपर्यन्तं राज्यपरिपालनम् अकरोत्। पितुराज्ञां शिरसा स्वीकृत्य श्रीरामः वनमगच्छत्। सीतया लक्ष्मणेन च साकं वनं प्रस्थितं रामं द्रष्टुं स्वनिस्श्यात् तं निवर्तयितुं च भरतः रामसमीपमगच्छत्। रामसीतयोरभावात्, सूर्यचन्द्रविहीनं लोकम् इव प्रभाहीनं भवेत् अयोध्याराज्यम् इति भरतः विषादम् अवदत्। तादृशीमयोध्याम् इतः परं नाहं प्रविशामि इति भरतः राममुक्तवान्। वचनमिदं श्रुत्वा श्रीरामः पितृवचनपालनमाहात्म्यं तथा प्रजाक्षेमतत्परतां च बोधयितुम् एवम् उक्तवान्- भरत! प्रजाः मुहूर्तमपि अनाथा मा भवेयुः अत मदर्थं वंशपरम्पराकीर्त्यर्थं च प्रजापालनं कुरु। सर्वं श्रुत्वा भरतः प्रत्यवदत्- अयोध्यामहं पालयामि किन्तु भवतः प्रत्यागमनपर्यन्तम् अयोध्यायाः बहिः स्थित्वा प्रजापालनं करिष्यामि ।अतः भवदनुग्रहलाभाय भवतः पादुकद्वयं मह्यं दीयताम्।

प्रवर्तनम् 6 - अव्ययपदानां पट्टिकाकरणम्।

उद्देश्यम् - अव्ययपदानां ग्रहणम्।

अध्यापकः क्त्वान्त, ल्यबन्त, तुमुन्नन्तादीनि अव्ययपदानि चाट्पत्रे विलिख्य विशदीकरोतु। अनन्तरं पाठभागस्य वाचनाय निर्दिशतु। दत्ते पाठभागे वर्तमानानि एतादृशपदानां शेखरणाय निर्दिशतु, कक्ष्यायां अवतारणाय निर्दिशतु, पट्टिकाकरणाय च निर्दिशतु। मूल्यनिर्णयमपि करोतु।

मूल्यनिर्णय सूचकाः

अव्ययपदज्ञान्।

विवेचनम्।

पट्टिकाकरणम्।

अनुज्ञाप्य, सन्त्यज्य, दृष्ट्वा

वञ्जयित्वा, गत्वा, प्राप्य

मन्त्रयित्वा, आरूह्य

क्त्वान्तम्	ल्यबन्तम्
दृष्ट्वा	अनुज्ञाप्य
वञ्जयित्वा	सन्त्यज्य
गत्वा	प्राप्य
मन्त्रयित्वा	आरूह्य

अधिकविस्तरः

श्रीरामानुजः भरतः शत्रुघ्नेन साकं मातुलस्य युधाजितः गृहम् अगच्छत्। भूपतिः दशरथः मन्त्रिभिः पौरमुख्यैः च सममालोच्य रामस्याभिषेकाय सन्नाहं कृतवान्। मन्थरया प्रेरिता कैकेयी राज्ञे वरद्वयमयाचत। राजा महता प्रयासेन रामस्य वनवासं भरतस्य राज्यप्राप्तिरूपं च वरद्वयं अनुयज्ञे। कैकेयी रामस्य वनगमनाय आज्ञां दत्तवती. रामेण साकं लक्ष्मणः सीता सर्वे पौराः राममन्वगच्छन्। रात्रौ निद्राणान् वञ्चयित्वा श्रीरामः सीतालक्ष्मणसमन्वितः सन् सुमन्त्रेण नीयमानं रथमारूह्य अगच्छत्। श्रृङ्गिवेरपुरं प्राप्तन् रामादिकान् गुहः स्वीचकार। तत्र एकां निशाम् उषित्वा प्रभाते गुहेन आनीतं नावम् आरूह्य गङ्गां ततार। महर्षेः भरद्वाजस्याश्रमं प्राप्तः रामः निर्देशानुसारं चित्रकूटपर्वते अवसत्।

एककम् - 3
अमरकोशः।

आमुखम्

भाषासंसिद्धः पदसंपदाश्रिता। अमरकोशः अमरसिंहाचार्यविरचितः भवति। अयं ग्रन्थः समानार्थकपदानि, पर्यायपदान्यवगन्तुं साहाय्यकाः भवति। शैलवर्गः, मनुष्यवर्गः, पुरवर्गः, वनवर्गः, धीवर्गः, शब्दादिवर्गः च अस्मिन् एकके प्रतिपाद्यन्ते।

उद्देश्यम् - **पदावलीसम्पादनम्।**

नैपुणी - लेखनम्, कथनम्, विवेचनम्।

आधारग्रन्थः - अमरकोशः।

ऐ.सी.टी साघता - ध्वनिमुद्रिका

कालांशः - 12

पठनाधिगमाः।

अमरकोशकारिकाम् आलपति। पदानि विविच्य लिखति। पदानि लिखति वदति च। पदानि पूरयाति। पर्यायपदानि लिखति। पट्टिकां करोति।

आशयः/ धारणाः/ व्यवहाररुपाणि	पठनप्रवर्तनानि/ पठनतन्त्राणि	पठनाधिगमाः
अमरकोशः। अमरकोशपठनं, पदावलिसम्पादनम्।	अमरकोश कारिकाणाम् आलपनम्। पदानां विविच्य लेखनम्। पदकेली। पदपुरणम्।, पर्यायपदलेखनम्। पट्टिकाकरणम्।	अमरकोशकारिकाम् आलपति। पदानि विविच्य लिखति। पदानि लिखति वदति च। पदानि पूरयाति। पर्यायपदानि लिखति। पट्टिकां करोति।

प्रवर्तनम् 1 - अमरकोशपङ्क्तीनां पारायणम्

उद्देश्यम् - अमरकोशकारिकाणां पठनम्।

प्रक्रिया - पूर्वं पठिताः अमरकोशकारिकाः - अधिकृत्य पृच्छतु। अध्यापकः एकां कारिकां आलपति (पञ्चमीकक्ष्यातः एकः भागः)

अनन्तरं पुस्तकस्य उत्घाटनाय निर्दिशतु। अध्यापकेन कारिका वाचनं करोतु। छात्रान् अनुगानाय निर्दिशतु। अनन्तरं संघे स्थित्वा कारिकां सम्य्क पठित्वा कक्ष्यायाम् अवतारणाय निर्दिशतु। स्खालित्यं परिहरतु। अनया रीत्या अन्याः कारिकाः पठतु। अवतारणसमये मूल्यनिर्णयमपि अध्यापकेन करोतु।

सूचिकाः - स्पष्टोच्चारणम्,
अर्थावगतिः।
उचितस्थाने पदविच्छेदः।
तालक्रमः।

प्रवर्तनम् 2 - विविच्य लेखनम् ।

पङ्क्तिषु विद्यमानान् शब्दान् विविच्य लेखनम् (पदानां विविच्यलेखनम्)

उद्देश्यः - समानार्थकपदानां चयनम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः छात्रान् संघं कृत्वा कारिकाः विविच्य ददातु। दत्तां कारिकां पठित्वा, पदानां विविच्य लेखनाय निर्दिशतु। व्याख्यानं पटित्वा स्वयं शोधयन्तु। एकैकं संघं कक्ष्यायामवतारणाय निर्दिशतु। टिप्पणीपुस्तके लेखनाय निर्दिशतु।

यथा - पर्वतः (शैलवर्गः)
महीध्रेशिखरीक्ष्माभृदहार्यधरपर्वताः।
अद्रिगोत्रगिरिग्रावाचलशैलशिलोच्चयाः।।

पर्वतः - महीध्रः, शिखरी, क्ष्माभृत्, अहार्यः, धरः, पर्वतः, अद्रिः, गोत्रः, गिरिः, ग्रावा, अचलः, शैलः शिलोच्चयः।

प्रवर्तनम् 3 - पदकेलीचालनम्।

उद्देश्यः - समानार्थकपदलेखनं कथं च।

प्रक्रिया

अध्यापकः अमरकोशकारिकायाः सम्यक् वाचनाय निर्दिशतु। समानार्थकपदानां लेखनाय निर्दिशतु। दशनिमेषानन्तरम् अध्यापकः अमरकोशकारिकायाः नामानि विलिख्य उत्पीठिकायाः उपरि स्थापयतु। एकैकं छात्रम् आहूय एकैकां चिटिकां स्वीकृत्य, तदाधारीकृत्य अन्यानि पदानि उच्चैः कथनाय निर्दिशति। सर्वे छात्राः तस्य भागभागित्वम् करोतु। मूल्यनिर्णयमपि करोतु।यः अधिकं पदं कथयति सः अभिनन्दनमर्हति।

सूचकाः - पर्यायपदनानां ग्रहणम्।
वचनबोधः।
लिङ्गज्ञानम्।

प्रवर्तनम् 4 - पट्टिकाकरणम्।

उद्देश्यः - पर्यायपदानां निर्धारणम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः कानिचन अक्षराणि विलिख्य प्रदर्शयति। पुस्तकं पठित्वा तानि अक्षराणि उपयुज्य पर्वतः, मनुष्यः, गृहम् वृक्षः, शब्दः, इत्यादीनां समानपदानां चयनं कृत्वा पट्टिकापूरणाय निर्दिशतु। अध्यापकः साहाय्यमपि करोतु।

लः	म	ह	शि	प	स	वि	ध	न	
जाः	म्	पा	गो	नि	ध्रः	च	पः	गा	निः
न	री	नि	हा	त्यः	ड	खे	न	के	दः
हा	ख	द्म	ना	आ	द	नः	ही	पी	र्व
रिः	त्	पाः	द	मा	ताः	र्यः	त्रः	रः	

पर्वत	**मनुष्यः**	**गृहम्**	**वृक्षः**	**शब्दः**
महीध्रः	नरः	सदनम्	पादपः	निनादः
शिखरी		सद्म		निनदः
धरः				नादः
अचलः				

प्रवर्तनम् 5 - उचिताक्षराणुपयुज्य पुरणम्।

उद्देश्यः - पदानाम् परिचायनम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः चार्ट्पत्रं प्रदर्श्य पदपूरणाय निर्दिशति। छात्रः प्रथमतया सम्यक् रीत्या पूरयति चेत् प्रोत्साहयतु।

चार्ट्पत्रः (1) प———तः , (2) मही ——— , (3) ——— लः
(4) मही ——— हः, (5) पा———पः, (6) ——— जः।
(7) ———वः, (8) ———निः, (9) नि———दः।,
(10)हृ———यम्, (11) मा———सम्, (12 चे———।

पर्वतः , महीध्रः , सालः
महीरुहः, पादपः , कुजः
रवः , ध्वनिः , निनदः
हृदयम्, मानसम्, चेतः।

प्रवर्तनम् 6 - पट्टिकाकरणम्।

उद्देश्यः - पर्यायपदानां ज्ञानम्।

प्रक्रिया

अध्यापकः छात्रान् पाठभागस्य सुष्टु वाचनाय निर्दिशतु। अनन्तरं वैयक्तिकरीत्या पठनप्रवर्तने वर्तमानपदानां पट्टिकाकरणं कर्तुं निर्दिशति। उचितसाहाय्यम् अध्यापकेन देयम्। मूल्यनिर्णयमपि करणीयम्। टिप्पणीपुस्तके लेखनाय निर्दिशति च।

मूल्यनिर्णयसूचकाः - अर्थग्रहणम्।
समानपदज्ञानम्।
पट्टिकाकरणम्।

यथा -

शैलवर्गः	**मनुष्यवर्गः**	**नगरवर्गः**	**पुरवर्गः**	**शब्दवर्गः**	**वृक्षवर्गः**	**धीवर्गः**
महीध्रः	नराः	नगरी	गेहम्	ध्वनिः	महीरुहः	चेतः
शिलोच्चयः	मानवाः	निगमः	वेश्म	निःस्वनः	पादपः	धिषणा
गिरिः		पत्तनम्	परत्यम्	निनादः	सालः	धीः
ग्रावः				ध्वानः	पलाशी	प्रज्ञा
						मतिः

प्रश्नाः

मालिन्यमुक्तं करिष्यामः

1. वसुधा इत्यस्य शब्दस्य अर्थः कोष्ठकात् चित्वा लिखत
   (देवता, भूमिः, वायुः)
2. आमयः ______________ (रोगः, पुष्टिः, दाहः)
3. उदाहरणानुसारं पदच्छेदं कुरुत।
   मुनिरिव = मुनिः + इव।
   भूमिरिव = ______ + ________।

गुरुश्च = गुरुः + च।

प्राणवायुश्च भूमिरिव = ______ + ________।

4. मातृकानुसारं विभक्ति लिखत
   1. धेनुः - धेनोः
      वायुः - __________
   2. मलिना - मलिनाम्।
      प्रतिज्ञा - ___________।
5. अधोदत्तानि पदानि सूचनानुसारं पट्टिका करोतु
   वसुधा, प्रतिज्ञा, भवति, अस्ति, देवता, अर्हति।

नामपदानि	क्रियापदानि
वसुधा	अस्ति
____________	__________________
____________	__________________
____________	__________________

6. सूचनाः उपयुज्य टिप्पणिं लिखत

भूमिः सर्वचराचराणाम् आवासयोग्या ——— मलिना भवेयु; ————

जनाः रुग्णाः —————— सकलजीवनाशः ———

प्रकृतिसंरक्षणं ——— जिनितं शुद्धं सम्पन्नम् —— मालिन्यमुक्तं भारतम्।

7. यथोचितं योजयत

1. जैवकृषिः - परिस्थितिः
2. वृक्षरोपणम् - रोगकारणम्
3. परितः वर्तमाना स्थितिः - वसुधायाः पुष्टिः
4. मलिनम् अन्तरिक्षम् - रोगिणः
5. रुग्णाः - वायुमण्डलं शुद्धम्

9. कोष्ठकात् पर्यायपदानि चित्वा लिखत

(तरुः, भूमिः, शाखी, जलम्, वसुधा, सलिलम्)

वृक्षः वारि धरा

10. उदाहरणानुसारं वाक्यानि परिवर्त्य लिखत।

भूमिः मनुष्यणाम् आवासयोग्या भवति

भूमिः सर्वचराचराणाम् आवासयोग्या भवति।

भूमिः न केवलं मनुष्याणां किन्तु सर्वचराचराणमाम् आवासयोग्या भवति।

गोपालः गायक : भवति।

गोपालः अभिनेता भवति।

मातृस्नेहः

1. उदाहरणानुसारं पदच्छेदं लिखत
   तयोः + मध्ये = तयोर्मध्ये।
   महिलयोः + मध्ये = ——————।
2. मातृकानुसारं वाक्यं पूरयत
   माता ——(पुत्रः) सह मन्दिरं गच्छति।
   माता पुत्रेण सह मन्दिरं गच्छति।
   रमेशः ——— (छात्राः) सह गच्छति।
3. मञ्जूषातः पदानि चित्वा क्त्वान्त - तुमुन्नन्तपदानि पट्टिकारूपेण लिखत
   (नेतुम्, श्रुत्वा, पतित्वा, गन्तुम्)
   (क्त्वान्तम्   तुमुन्नन्तम्)
4. उदाहरणं दृष्ट्वा वाक्यं परिवर्त्य लिखत
   उदा- राजा सोमदत्तः मार्गेण गच्छति (लट्)
   राजा सोमदत्तः मार्गेण अगच्छत्। (लङ्)
   माता राजानं वदति
   माता राजानं ————।

कथास्तम्भं क्रमीकरोतु

1. असत्यवादिनीम् अपरां महिलां काराग्रहं नेतुम् भवान् आदिशत्।
2. धीमन्! मैवं कुरु 'शिशुं तस्यै एव दीयताम्'
3. द्वयोर्महिलयोर्मध्ये शिशुविषये कलहः
4. सोमदत्तः केनचित् मार्गेण गच्छति स्म।
5. कलहस्य कारणम् अपृच्छत्।

6. समस्यायाः परिहारमहं करोनि सोमदत्तः अवदत्'
7. सः एकं कलहमश्रुणोत्।
8. शिशुं द्विधा कृत्वा भवतीभ्यां ददामि।

केरलपाणिनिः

1. यथोचितं योजयत

केरलव्यासः	-	कालिदासः
कविकुलगुरुः	-	ए.आर. राजराजवर्मा
आदिकविः	-	कोडुङ्ङल्लूर् कुञ्जिक्कुट्टन् तम्पुरान्
केरलपाणिनिः	-	वाल्मीकिः

2. मञ्जूषातः उचितान् प्रश्ननाचकशब्दान् चित्वा वाक्यानि पुरयत?
(कः, किम्, कुत्र, केन)
1. केरलपाणिनिः ———? (2) ए.आर्. महाशयस्य नामान्तरं ——?
3. केरलपाणिनिः——— कुत्र जन्माभवत् (4) पाणिनियं — विरचितम्।

श्रीरामोदन्तम्।

1 एषु श्लोकेषु भवतः इष्टतमः श्लोकःकः? कारणं च किम् ? सूचयत ।

अ . दृष्ट्वा तं निर्गतं सीता लक्ष्मणश्चानुजग्मतुः
सन्त्यज्य स्वगृहान् सर्वे पौराश्चानुययुर्द्रुतम्।

आ. सारथिं सन्निमन्त्र्यासौ सीतालक्ष्मणसंयुतः
गृहेनानीतया नावा जाह्नवीं सन्ततार च।।

इ. ततः प्रकृतिभिः साकं मन्त्रयित्वा स भूपतिः
अभिषेकाय रामस्य समारेभे मुदन्वितः।।

2 पूरयत-

चादिशत् = च +--------------

लक्ष्मणश्चानुजग्मतुः = लक्ष्मणः + ———— + ————

पौरश्चानुययुर्द्रुतम् = ——— + च + ——— + द्रुतम्।

रथमारुह्य = ——— +---------

3.पट्टिकां पूरयत-

(गत्वा,राघवः,उवासा,सारथिं,सन्निमन्त्र्य,सन्ततार,प्राप्य,तेन,अवसत्,)

नामपदानि	क्रियापदानि	अव्ययपदानि
राघवः,	उवासा	गत्वा

अमरकोशः

1. एतेषां त्रीणि पर्यायपदानि लिखत-

अ . पर्वतः

आ. मनुष्यः

इ. पुरी

ई. गृहं

उ. वृक्षः

ऊ. चित्तं

ऋ .शब्दः

2. यथोचितं योजयत

अ	**आ**
मनः	तरुः
शब्दः	नगरी
महीरुहः	ध्वनिः
गेहः	धीः
पत्तनम्	निशान्तम्